

HAL
open science

Změny příhraničních oblastí sousedících se státy Evropské unie

Michel Foucher, Gilles Lepasant, Jiří Patočka, František Zich, Giorgio Ficarelli, Jaroslav Zámečník, Milan Jeřábek, Jiří Tomeš, L'Ubomír Falčan

► To cite this version:

Michel Foucher, Gilles Lepasant, Jiří Patočka, František Zich, Giorgio Ficarelli, et al.. Změny příhraničních oblastí sousedících se státy Evropské unie . Cahiers du CEFRES, 1995, Území v procesu změn, 9, pp.75-156. halshs-01496212

HAL Id: halshs-01496212

<https://shs.hal.science/halshs-01496212v1>

Submitted on 27 Mar 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 9, Území v procesu změn
Lepessant, Gilles (Ed.)

Michel FOUCHER, Gilles LEPESANT, Jiří PATOČKA, František ZICH, Giorgio FICARELLI, Jaroslav ZÁMEČNÍK, Milan JEŘÁBEK, Jiří TOMESŠ, L'ubomír FALŤAN
Změny příhraničních oblastí sousedících se státy Evropské unie

---

Référence électronique / electronic reference :

Michel Foucher et al., « Změny příhraničních oblastí sousedících se státy Evropské unie », Cahiers du CEFRES. N° 9, Území v procesu změn (ed. Gilles Lepessant).

Mis en ligne en mai 2012 / published on : may 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c9/stul2_1995_zmeny_prihranicnich_oblasti_eu.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Druhý kulatý stůl

**ZMĚNY PŘÍHRANIČNÍCH OBLASTÍ SOUSEDÍCÍCH SE
STÁTY EVROPSKÉ UNIE**

Evropská unie a její vnitřní i vnější hranice: obnovená problematika

Michel Foucher*

Jednotný domácí trh, od roku 1993 dvanáctičlenný, od roku 1995 patnáctičlenný; Schengenský prostor volného pohybu osob, od roku 1995 sedmičlenný; měnová unie, kolem roku 2000 pravděpodobně osmičlenná; projekty společné obrany, pěti nebo šestičlenné: to jsou témata, do nichž se převtěluje realita západní Evropy, která je v pojetí svých zakladatelů osvobozená od vnitřních hranic. Hranic, jež se mají zklidnit působením vzájemné hospodářské i politické závislosti; hranic, které se mají oslabit díky strategii přeshraniční spolupráce a díky podporování volného pohybu lidí i kulturních statků.

Pro zastánce evropské myšlenky je charakteristické, že zrušení hraničních bariér, které jsou chápány jako fiskální a policejní omezení, považují za základní „svobodu“, jednu ze čtyř svobod, které byly schváleny Jedinou listinou v roce 1986: zboží, služby, kapitál a osoby. Je oprávněné, že se tímto domluveným způsobem chce skoncovat s hraničními spory, které proti sobě příliš dlouho stavěly evropské národy v občanských válkách. Ostatně i proto se pomezí národních států stala laboratořemi otevřenosti a líhni angažujících se evropských činitelů.

ČTVRTÁ SVOBODA

Rozšiřování tržního prostoru, volného pohybu i zvýšené provádění spolusuverenity, zkrátka rozdělení regálních atributů chtě nechtě logicky přivodilo hlubokou proměnu některých základních funkcí hranic. Jde o politickou revoluci nebo o pouhou adaptaci, kterou si vynutil přenos funkcí, již dlouho vykonávaných „uvnitř“, do nových, „vnějších“ hranic Evropské unie?

Skutečné uplatnění rozhodnutí, která byla přijata ve smlouvě, potrvá dlouho, což poukazuje jednak na rozdílná kritéria i kontrolní praktiky na daném území, jednak na zdrženlivost států, pokud jde o to vzdát se nějakého základního regálního práva. A tak Schengenská dohoda o volném pohybu na hranicích členských států, která byla podepsána 14. června 1985, vstoupila postupně v platnost až 26. března 1995, pět let po podepsání prováděcí dohody.

Paradoxem je, že bylo podstatně jednodušší zorganizovat volný oběh zboží než osob, jako by se volný pohyb osob stal důvodem nebezpečí v evropském prostoru, a kontrola pohybujících se osob zaujala tudíž první místo v ochraně politické suverenity. Čím tento vývoj připomíná vývoj Spojených států a jejich informatizovaných vstupů? Jazyk obchodního řízení odpovídá příslušným kritériím, která jsou obecnější než kritérium definice národních identit, jež nesou pečce různorodosti neustále a trvale vyjádřené uzavřeností hranic.

Při uvádění oné slavné čtvrté svobody do praxe v době sítí a propojených pohybů je pozoruhodný zejména politický vývoj. Zdá se totiž, že napříště je pro politické představitele spíše než ovládání území důležitá kontrola osob, které mají v úmyslu se na daném území pohybovat. Je v tom třeba vidět přechod od územní suverenity k suverenitě spíše soudní? Technickou odpovědí na otázku kontroly zvyšujícího se pohybu osob bylo vytvoření informačního nástroje, Informačního systému Schengen, což je centrální zařízení sloužící jednotlivým policejním sborům k vzájemnému, mnohostrannému a okamžitému informování. Sídlí ve Štrasburku, již několik let se most v Kehlů překračuje bez jediné zastávky.

---

* Překlad Kateřina Stará

DVOJI MUTACE PODEL VNITRNICH HRANIC

Jedná se tedy o dvojí mutaci: na jedné straně se hraniční funkce znovu štěpí do prostoru; na druhé straně je ta nejdůležitější část území pojímána do jisté míry jako rozšířená hraniční zóna.

a) Po dobu mnoha staletí se aparáty evropských států snažily konsolidovat hranice svých národních území. Buď modifikovaly jejich vytýčení a upevňovaly je prostřednictvím válek, které mobilizovaly vnitřní jednotu, a prostřednictvím dohod, které zmrazovaly nové rozložení sil, nebo hledaly, a to takřka v jediném směru, prostorovou konvergenci veškerých funkcí, které politická hranice vykonává.

V případě Francie tedy Vauban a Colbert vybudovali základní principy pro vymezení opevněného území proti strategickým nepřátelům a proti nejvážnějším konkurentům. Na konci tohoto klasického procesu politické homogenizace měly národ a území, měna a trh stejná prostorová vymezení. Celní správa, znárodněná v roce 1791, se stala „obrovskou administrativou“, která v předvečer římské dohody vybírala 22 % fiskálních příjmů státu a v roce 1993 to bylo ještě 17 % (nafta, plyn a DPH z výrobků mimo Společenství).

Vnitřní celní unii, Zollverein, se uskutečnilo první moderní sjednocení Německa. V roce 1949 definitivně vznikla na základě měnové unie Spolková republika, která vzešla ze tří okupačních zón. DM se stala jedinou měnou, která se v roce 1990 rozšířila i do bývalého východního Německa.

Organizovaná Evropa je tedy jakousi regionální podobou neodvratného procesu globalizace, mezistupeň přitom zaručuje vzájemnou hospodářskou závislost, která je zárukou pro mírové vztahy. V polovině tohoto desetiletí přesahují hospodářské výměny hodnotu 1 400 miliard ECU. Celnice, tj. fiskální služba a zároveň činitel ekonomický, již nemusí spravovat „legální cesty“, po nichž se majetek přesouval. „Celní oblast“ se prohloubila. Aby se celníci přizpůsobili ekonomice napjatého pohybu a nulových zásob, pracují nyní v každém výrobním centru: jedná se o prostorové rozředění „funkční“ celnice, která je napříště umístěna ve všech užitečných místech, kde se vyrábí pro Evropu, domácí trh. Kreditní karty, sí Swift pro kapitálové pohyby, kupní příkazy prostřednictvím telefaxu a telexu – to vše rozostřuje finanční prostor: finanční správa a její kontrola se soustřeďují do míst, odkud vycházejí příkazy. Zdá se, že nehmotná ekonomika služeb vítězí nad prostorovým omezením. Na nové „celní mapě“ Francie se napříště soustřeďují ty nejdůležitější početní stavy na vnějších hranicích Unie (Švýcarsko, námořní přístavy a letiště); počet úřadoven celního odbavení se mohl na konci roku 1992 snížit ze 375 na 274. Z celníka se stal činitel regulace národního hospodářství (dohled nad normami, kontrola obchodu mimo Unii, boj proti padělkům). Stručně řečeno pracovní prostor se za účelem hospodářské bezpečnosti vymežil uvnitř.

b) Novou komplexnost při dohledu nad pohybem osob postihuje několik jednoduchých čísel, která jsou výstižná a často se na ně zapomíná.

Pohyb osob přes hranice signatářů Schengenské dohody dosáhne ročně asi 1,7 miliard, započítávají se všechny tři možnosti přístupu, pozemní, letecký i námořní. Cesty do a z Německa představují 864 milionů, pro Francii to je přes 291 milionů, Španělsko, Nizozemí a Itálie mají čísla od 120 do 135 milionů. Z tohoto celkového počtu se odhaduje, že 1,2 miliardy překročení hranic se odehrají v rámci vnitřních hranic Schengenského prostoru.

Od podepsání římské dohody se počet překročení hranic údajně zdvacetinásobil. Ve francouzském případě se tři čtvrtiny přechodů (asi 230 milionů) uskuteční pozemní cestou. Vzdušná a hraniční policie dohlížela asi na 50 míst, zato na silnicích a cestách přístupných na hraniční lince Dunkerque – Menton a Perthuis – Hendaye těchto míst bylo 762. Cestující jsou většinou Francouzi nebo pocházejí ze sousedních států či jiných států Unie, z celkového počtu jich jenom 5 % vlastní vízum. Podél francouzské hranice byl vymezen pruh o šířce 20 km, v jehož rámci se mohou uskutečňovat neočekávané mobilní kontroly – jedná se o kompenzační opatření, které je nutné pro vyvážení volného pohybu. Kontrolní práce se specializuje: již nejde o pouhý dohled nad úzkým lineárním systémem, ale o rozšíření průzkumu podél „zelené hranice“ – ta v jazyce od-

borníků znamená vzdálenost mezi hlavními hraničními přechody a prostorem, kde policejní sbor je určen k boji proti pokoutným cestám, který směřuje zejména proti pašerákům na jedné straně a zaměstnavatelům v cílové stanici na straně druhé. Dohled se tedy přizpůsobil prostorové logice sítí a hranice se rozprostřela do souboru klíčových míst, komunikačních uzlů určitého území.

c) Uplatňování Schengenských dohod navozuje i nové vnitřní prostorové uspořádání. Rozlišujeme totiž čtyři typy situací (viz příložená mapka). Sedm z devíti signatářských států začalo dohody uplatňovat (Německo, Francie, Benelux, Španělsko a Portugalsko). Další dva státy, Itálie a Řecko, uvedení dohod v platnost odložily. Pět států (Irsko, Spojené království, Dánsko, Švédsko a Finsko) není signatáři. A konečně Rakousko se mělo připojit 28. dubna.

Můžeme tudíž zaznamenat v rámci Evropské unie ještě Schengenskou podskupinu, pro kterou je charakteristická svoboda pohybu pro řádné obyvatele všech sedmi zemí bez ohledu na jejich národnost, včetně občanů pocházejících z třetí země; uniformizace víz platných méně než tři měsíce (pro seznam zemí sestavený společně a podle jednotného modelu víz vydávaných konzulátem); společná kontrola na vnější hranici; přítomnost styčných úředníků každé země v zemích sousedních za účelem kontroly uplatňování dohod na vnější hranici. Od března 1995 byl reorganizován vstup na letiště, aby se od sebe oddělili cestující různého původu (asi 200 milionů cestujících ročně).

Spojené království požádalo, aby se zachovala kontrola státních příslušníků třetích zemí. Tím je Irsko, které nemá se svým sousedem kontrolu již od dvacátých let, donuceno vyčkat britského rozhodnutí. Dva skandinávské státy, které mají otevřenou hranici s jedním nečlenem Evropské unie, Norskem, musí sladit dohody o přechodu této vnější hranice. Podle stupně účasti na uvedených dohodách se prostor pohybu stal různorodější. Stejně jako tomu je s měnou či institucionálními reformami, má i evropská patnáctka jasně proměnnou geometrii a je rozčleněna podle více méně dočasných technických a funkčních hranic. Je jasné, že rozdílné ladění se též široce dotýká problematiky vnější hranice, v první řadě zeměpisného rozrušování migračních tlaků.

MIGRAČNÍ HRANICE

Pozorná četba nejnovějších evropských dějin odhaluje úzkou souvislost mezi největšími politickými změnami a migračními faktory. Od let 1989–90 se totiž migrační prostor rozšířil na rozměry celého kontinentu. Působením migračního tlaku politického a hospodářského významu se bývalý geopolitický řád zhroutil. K průlomům došlo nejprve na maďarsko–rakouské hranici v důsledku dvoustranné německo–maďarské smlouvy ve prospěch východních Němců, později se zlom odehrál v Berlíně samotném. Východoněmečtí státní příslušníci se statečně přihlásili ke čtvrté svobodě, svobodě pohybu. A jednou z prvních služeb, která se následně rozvinula ve východním Berlíně, byly cestovní kanceláře.

Železná opona hrála velmi účinnou roli migrační bariéry uprostřed světadílu, s výjimkou dvou německých států a států, které projednaly a zpeněžily omezený odchod německé menšiny (Rumunsko a SSSR). Již od počátku totiž bylo jedním z cílů východní politiky pomoci německým menšinám odejít (milion repatriantů v letech 1950 – 1969, 1,3 milionu mezi 1970 a 1989), v souladu s článkem 116 základního zákona, který definuje kritéria reintegrace do národnosti, a to na základě buď německého občanství nabytého před 8. květnem 1945 nebo na základě příslušnosti k německému etniku.

V květnu 1989 maďarská vláda rozhodla zvednout část železné opony mezi městy Sopron a Hegyeshalom. Byl to vlastně výsledek politiky německo–maďarského sblížení, které začalo již v roce 1986. Tehdy si vláda Jánose Kádára „uvědomila, že je výhodné chovat se k Němcům příkladně“, jak to připomíná Timothy Garton Ash (1995, 281). Z toho v roce 1987 vyplynulo i poskytnutí bezpodmínečné půjčky ve výši 1 miliardy DM, „znamení ostatním státům sovětského bloku“. V podstatě dal Bonn najevo, že nově chystaná východní politika chtěla též financovat udržení krajanů na místě. Ale paradoxním účinkem bylo, že se zároveň podpořilo projednávání zboření železné opony a další migrační vlna menšiny směrem do Německa, takže střední

a východní Evropa nikdy neměla tak málo německých obyvatel jako dnes. Toto hnutí návratu do vlasti též vysvětluje to, že Německo v roce 1992 přijalo 2/3 všech uprchlíků do západní Evropy.

Kromě této specifické národní situace se obecná migrační problematika obnovila v celé Evropě. Přestože státy západní Evropy již před dvaceti lety uzavřely dveře před velkou migrací pracovních sil, přesuny neustaly, a to buď kvůli specifické hospodářsko-politické situaci ve výchozí zemi anebo z důvodu omezujících opatření přijatých v zemi cílové, opatření, která přivodila rodinné seskupování a nárůst ilegálních příchodů.

Ze zemí výchozích – jižní Evropa – se staly země cílové (Španělsko pro Maročany, Itálie pro Maročany a Albánce, Řecko pro Albánce). Takové země jako Polsko jsou napříště stanicí konečnou i tranzitní (z východní Evropy), ale i výchozí (směrem do Berlína). Evropská unie čítá asi dvacet milionů usídlených cizinců, z toho šest milionů pochází z jiných evropských států, čtyři až pět milionů je z Turecka a zemí bývalé Jugoslávie, tři až čtyři miliony přichází z Maghrebu a Afriky, jeden milion z Asie. Proměna migračních faktů, kterou charakterizuje neustálý tlak z okrajových oblastí Unie (v první řadě Turecko, jižní Asie, balkánské země, zejména Albánie a Rumunsko), krok za krokem povede k tomu, že se zavede politika kvót, jak je tomu ve Švýcarsku.

Kromě těchto číselných údajů si můžeme klást otázku, neznamena-li koneckonců konkrétní správa oné migrace, která pochází z vnějšku Unie, středový prvek při definování faktických hranic organizované Evropy. Můžeme zde poukázat na německou migrační politiku, které se již podařilo, díky řadě bilaterálních restriktivních dohod o poskytování azylového práva, vytvořit migrační prostor, jehož meze neleží na Odře – Nise, ale více na východ a jihovýchod, to znamená včetně států střední Evropy, které jsou již k Unii přidružené a jsou předurčené k úplné integraci. Od července 1993 jsou žadatelé o azyl přicházející do Německa přes Polsko posíláni zpět do Polska, které se stalo tranzitní zemí a dostává finanční kompenzaci kvůli zvýšeným nákladům na zesílenou kontrolu na hranicích a na přijetí uprchlíků (v první řadě rumunských). Obdobné dohody byly podepsány v roce 1994 s Českou republikou, Maďarskem a Rumunskem a připravují se s Bulharskem (aby se snížil počet příchodů z Turecka). Budou-li uvedené dohody plně aplikovány, mají východní hranice států sousedících s Německem a států blízkých výchozí zemi nejlepší vyhlídky začít fungovat jako migrační mezníky Evropské unie, jako předvoj její současné hranice. Jde o nestabilní odpověď vzhledem k rozporu mezi větší vnitřní otevřeností a naopak posílením kontroly na vnější straně, zatímco současně se tyto země v rámci přechodného období přidružují k Unii s perspektivou úplného členství.

VNEJSI HRANICE EVROPSKE UNIE V ROCE 1995, OD GIBRALTARU K POLOOSTROVU KOLA

Od Tangeru do Murmanska přes Istanbul a Petrohrad odhalujeme obrovskou rozmanitost přímých sousedů Evropské unie. Jediným společným prvkem tak rozdílných států, oblastí i měst je právě interakce, k níž dochází směrem k atraktivním městským a státním centrům Unie. Sousedství se dá roztrždit do sedmi různých skupin, od jihozápadu po severovýchod.

a) Na jihozápadě je Maghreb, arabsko-berberský západní ostrov mezi Středozemím a Saharou, kde je průměrná životní úroveň pět až desetkrát nižší než v zemích, které jsou nejbližší Iberskému poloostrovu, a než v Itálii. Jejich hrubé národní produkty dohromady odpovídají 4 % HNP patnácti zemí Unie. Unie je zároveň prvním klientem a prvním dodavatelem, takže jejich integrace do společného trhu je pokročilejší než integrace zemí střední nebo východní Evropy; Unie je též prvním kapitálovým účastníkem a v protikladu k rozšířenému názoru „otevření na východ“ to nevyvolalo snížení přísunu finančních příspěvků ze strany Bruselu, spíše naopak. Přímá finanční pomoc přiznaná na léta 1991 – 1996 se ztrojnásobila oproti předchozímu období: 1,425 miliard ECU z rozpočtu Společenství a 1,4 miliardy ECU na půjčky EIB (Evropská investiční banka). Tento dobrovolný postup měl za cíl obnovit středozezemní politiku Unie a aplikovat přitom závěry zprávy Matutes. Konference v Barceloně v listopadu 1995 bude muset potvrdit finanční pomoc ve výši 5,5 miliard ECU (od 1995 do 1999). Toto číslo se blíží pomoci, kterou dostávají přidružené země střední a východní Evropy, tj. 7,1 miliard.

V období, kdy ekonomická strategie delokalizace se zdá být odpovědí na dvě otázky – jak zabrzdit migraci?, jak podpořit růst ve východních zemích? – by z toho mohly mít země Maghrebu užitek. Ale tady vstupuje do hry konkurence východní Evropy, i tam se totiž stále ještě platí za pracovní sílu málo. V Maghrebu, oblasti silného francouzského hospodářského i kulturního vlivu, se posiluje činnost Italů a Španělů, kteří od roku 1991 silně investují v Maroku. Tak se rýsuje nový strategický celek, který by sdružoval pobřežní státy západního Středomoří, devět zemí, z nichž pět tvoří Svaz arabského Maghrebu, který je momentálně zablokován kvůli občanské válce v Alžíru.

Sousedství Unie je alespoň ve dvou bodech originální. Země na jižním pobřeží Středozemního moře nemají perspektivu připojení. Maximálně se hovoří o strategii jakéhosi dlouhodobého partnerství, které by mělo být výsledkem zavedení prostoru volné výměny v roce 2010. Navíc jižní Evropa není privilegovaným hospodářským partnerem zemí na jižním břehu, nebo z celkové výměny tvoří asi jen 28 % (kromě energie). Vysvětlením je podprůměrná dopravní sí ve Středozemí a větší přitažlivost zemí severozápadních.

Maghreb tvoří nedílnou součást geoeconomického evropského celku, ale nemohl a nemůže sem vyvážet svoji pracovní sílu. Migrační blokáda není jen zanedbatelným faktorem ve společenské krizi v Alžíru, která dnes vyúsuje do občanské války, jejímž jedním z nejdůležitějších politických momentů je povaha vztahů s Evropou. Dva státy zůstávají předmětem veškeré pozornosti, částečně díky své geostrategické poloze, a to Maroko na jihu Gibraltarského průlivu a Tunisko na jihozápadě Sicilského průlivu. Zdá se, že evropská strategie je váhavá, ale přejeme si opravdu rozvíjet horizontální vztahy mezi státy středozezemního pobřeží, vztahy, které jsou považovány za předpoklad k vytvoření protizápadní politické koalice?

b) Itálie díky své poloze na Jadranu, pozemní hranici se Slovinskem a kvůli komplikovaným vztahům se Slovinskem a Chorvatskem (statut italské menšiny na Istrii; otázka odškodnění Italů ve Slovinsku a italské veto na uzavření asociační dohody mezi Slovinskem a Uníí) je přímo implikována do balkánské a středo-evropské problematiky. Jasným projevem toho je albánský migrační tlak. Kanál Otrante, který rozděluje dvě zcela odlišné životní úrovně v Evropě, což je ještě posíleno obrázky o snadnosti života přenášenými italskou komerční televizí, je neustále pročešáván italskou aero-plavební společností, která pronásleduje rychlé a noční lodě s exilovými obchodníky. Blížíme se zde americké ostraze pobřeží na Floridě. Itálie si klade otázku, zda je vhodné posílat do Albánie logistické a policejní brigády, které mají za úkol dokončit humanitární pomoc a mají dohlížet nad albánskými přístavy. V samotném Římě mají za to, že ostraha kanálu Otrante by mohla předznamenat jedno z posláních Euromarforu, italské iniciativy, která by po sdružení Francie, Španělska a Itálie měla udržovat bezpečnost v západním Středomoří.

Itálie se též musí přizpůsobit novým státním sousedům – Slovincům, kteří se stali nezávislými 7. října 1991 a kteří nacházejí sympatickou odezvu v Benátsku a Furlandsku. Italská vláda vedla aktivní diplomatické styky v jihostřední Evropě s iniciativou Pentagonála, která vznikla v roce 1989 a překvapivě byla v roce 1991 rozšířena o Polsko na tzv. Hexagonálu. Je to rámec pro spolupráci a šíření italských obchodních zájmů zejména na jih od Dunaje: tato iniciativa je u států Unie na druhém místě z hlediska obchodních podílů (asi 15 %), hned za SRN.

c) V jihovýchodním cípu evropského kontinentu reprezentuje Unii izolovaný stát, Řecko. Jeho bezprostřední sousedství je obzvláště složité a v pohybu: Albánie, Makedonie, Bulharsko, pozemní i námořní hranice s Tureckem a navíc kyperská otázka. Unie zde v zásadě měla k dispozici cenný opěrný bod. Ve skutečnosti se však zdálo, že řecké vlády, z důvodů vnitřní politiky, hrají proti svým zájmům, zatímco by bývalo bylo možné v zájmu stabilizace rozšířit řecký vliv, alespoň v hospodářské oblasti, až na bezprostřední okolí. Řecko čerpá přes 6 % svého HNP z příspěvků Společenství a je bezpochyby chudým příbuzným celé Unie, ale svými sousedy je vnímáno jako prosperující a přitažlivý stát. Migrační tlak ze strany Albánie je na severozápadě Řecka velmi silný. V Makedonii nařikají nad obchodní blokádou, která ochromila cestu do Vardaru, a neustále se dívají směrem do Soluně spíše než do Bělehradu. S Bulharskem jsou vztahy lepší a údolím Strumy prochází čilá řecko – bulharská výměna.

Vztahy mezi Řeckem a Tureckem jsou stále zatíženy rizikem a systém z Lausanne z roku 1923 je nestabilní: kyperská otázka, problém námořní i vzdušné hranice, pochází od „muslimské“ menšiny v Thrácii, existuje rivalita mezi Istanbulem, velkou metropolí jihovýchodní Evropy (zóna obsluhovaná jeho nákladními loděmi se dnes podle mých průzkumů v terénu rozpíná až do Bukurešti, Konstancie a Oděsy) a oblastí Atény/Soluň. Konečně se odblokovalo podepsání celní unie mezi Bruselem a Ankarou, výměnou se Společenství zavázalo, že povede jednání mezi Unií a Kyprem ihned po mezivládní konferenci v roce 1996.

Je více než pravděpodobné, že jihovýchodní Evropu i nadále zatěžuje bývalá logika mocností. Proti ambicím Spojených států rozšířit na sever oblast svého vojenského vlivu (NATO), včetně Albánie, Makedonie (viz američtí vojáci OSN na srbské hranici v Kumanovu) a jednoho dne zřejmě i Rumunska, se staví dvojitý ruský a srbský zájem, jednak zachovat protiturecké aliance na Balkáně (přes Bulharsko, to jest západní břeh Černého moře) a jednak postavit politickou osu Morava – Vardar (Bělehrad/Atény + Sofie a Bukureš) proti horizontálním projektům (mezi jiným infrastruktury) od Tirany až po Istanbul přes Skopje a Sofii. „Velká balkánská hra“ z konce 19. století se stále hraje, takže v rámci hnutí za evropskou integraci nabírá jihovýchodní Evropa v pokročilém stádiu balkanizace stále větší zpoždění. A konečně řecká vláda cítí zvláštní odpovědnost za asi 600 000 Řeků Pontiaků, Řeků z Pontus Euxinus (Černé moře), tj. jihu Ruska, a připravuje pro ně plány na přijetí.

Řecko, enkláva Společenství, kde se otáčí se zavedením direktiv z Bruselu, v poslední době v souvislosti s politickými změnami v Albánii a Bulharsku a zároveň s rozvojem krize v zemích bývalé Jugoslávie nabývá na nové důležitosti.

Řecko by se mohlo stát jediným státem Unie, který by mohl být přímo zavlečen do územních sporů, kdyby aténská vláda po potvrzení makedonské nezávislosti byla situací donucena fakticky zhodnotit svoji tradiční pozici: odmítla by uznat stát nesoucí helénský název Makedonie. A konečně Řecko má ještě jeden málo zdůrazňovaný geopolitický rys, který by se však v rámci panevropské politiky Unie mohl ukázat jako strategický: jedná se totiž o jediný ortodoxní stát Unie a pokud považujeme rozčlenění kontinentu na dva historické celky s církevním základem za závažné, je jasné, že napříště nové budování Evropy bude vyžadovat dialog mezi dvěma velmi odlišnými typy společností, dialog, který byl až dosud obtížný. Řecko zde může sehrát roli jakéhosi mostu, trochu jako v případě Španělska v roce 1992, které umělo uplatnit svoji úlohu rozhraní mezi EHS a Latinskou Amerikou. Z toho všeho pro Brusel vyplývá, že musí posílit řecký pilíř Unie v oblasti, kde je sousedství přinejmenším nepokočné.

d) Vstup Rakouska do Unie je logickým důsledkem geopolitického rozvětvení v roce 1989. Statut neutrality, který byl vynucen v roce 1955 státní dohodou, činil z Rakouska nárazníkovou oblast mezi oběma bloky. Přičleněním v roce 1995 se uvedlo do chodu revidování této situace. Rakousko sousedí s jižní částí České republiky, západem Slovenska, zejména jeho hlavní město Bratislava je 40 km od hranice, a se západní částí Maďarska (Budapeš je 250 km od hranice) a severem Slovinska. Vídeň si upevňuje svoje postavení hospodářského a městského střediska prvního řádu, opírá se přitom o značnou angažovanost rakouského hospodářství ve střední Evropě, naopak východní Rakousko neuniklo migračním tlakům, takže hranice jsou zároveň otevřenější než dříve a zároveň víc hlídané. Mnohonárodní projekty kolem trojhraní Rakousko / Slovensko / Maďarsko zůstávají pouze v nástinu, dokud se nevyčistí bilaterální sporné věci mezi Maďarskem a Slovenskem. Nicméně západní Maďarsko podél nové dálnice Vídeň – Budapeš (oblast Gyoru) těží nejvíce z hospodářského otevření. Existuje zde tudíž účinný přeshraniční prostor, kde Vídeň jako bývalé „dveře na východ“ upevňuje svoji roli křižovatky určující směr (ve Vídni sídlí 800 západních a asijských firem a je zde 400 zpravodajů zahraničního tisku, kteří pokryjí celou střední Evropu). I zde ale, jako i v minulosti, toto oceňování naráží na finanční ambice Budapešti. Rakousko trvá na tom, aby se okolní jaderné elektrárny sladily s normami (Krsko ve Slovinsku; Bohunice a Mochovce na Slovensku; Temelín v České republice) a Ostokofonds, rakouská nadace pro ekologii, se snaží omezit škodlivé vlivy pocházející z okolních zemí.

e) Na východ a jihovýchod od sjednoceného Německa leží střední Evropa stricto sensu, složená ze čtyř států, Polska, České republiky, Slovenska a Maďarska. Pohledem z Berlína, který leží 80 km od hranice Odry

- Nisa, se střední Evropa jeví jako privilegovaný, leč ne exkluzivní trh (průměrně 40 % obchodního podílu zemí OECD), jako oblast průmyslové subdodavatelské výroby s kvalifikovanou pracovní silou a jako soubor států, které by se měly co nejdříve začlenit do Evropského společenství z důvodů zejména bezpečnostních, ale za cenu předem projednanou a rozloženou mezi ostatní členské státy. Je stanoveno, že v rámci německé politické vize SRN do konce tohoto století už nebude fungovat jako východní hranice Unie, ale bude, jako tomu je dnes u Francie, obklopeno členskými státy. Bezpečnostní horizont je tedy pojímán až k řece Bug, východní hranici Polska.

Jak známo, již od dob Konráda Adenauera Bonn připouštěl, že uznání hranice Odra – Nisa by bylo vyvážením podpory západních spojenců veškerému sjednocení Němců mezi Rýnem a Odrou. Odklad, který kancléř Helmut Kohl získal, než se veřejně k tomuto tématu v roce 1991 vyjádřil, byl spojen ani ne tak s hlubokou zdrženlivostí jako spíše s vnitřní politickou pedagogikou. „Strategickým cílem bylo ukázat nacionalistické pravici a posledním nesmiřitelným vyhnancům, že taková byla jednoduše cena, kterou Německo muselo zaplatit za sjednocení Němců mezi Odrou a Rýnem. Mohl totiž tehdy opravdovým nacionalistickým revizionistům říci: skutečně si přejete sabotovat sjednocení Německa?“ (Ash, str. 267). Konečná ratifikace definitivní smlouvy o hranicích s Polskem na podzim roku 1991 vyvolala nutnost uzavřít novou bilaterální německo-polskou smlouvu, která by se týkala též otázky práv menšin v Horním Slezsku.

Zbývá však dodat, že hranice Odra – Nisa je, pokud jde o životní úroveň, velmi nesourodá, podobně jako hranice mezi jižní Evropou a Maghrebem. Žádný z daných států však nemůže doufat, že by mohl získat zásadní finanční podporu podobnou té, která v současné chvíli umožňuje urychlenou ekonomickou integraci bývalého souseda Unie, bývalé NDR (110 miliard DM ročně). Ale ze všech států bývalého východního bloku jsou tyto země nejlépe umístěné, v pravém i přeneseném slova smyslu, aby mohly využít pozitivního dopadu hranic. Bonn a německé Lander živě podporují vytváření euroregionů od horního toku západní Nisy až po jižní Čechy (Nisa; Labe, Cheb, Šumava). Polská i česká vláda je dosti zdrženlivá k těmto iniciativám, které by znamenaly administrativní přebudování centralizovaných států, ale finanční přínos Společenství (Phare a speciální program CROCO – Cross Border Cooperation, ve výši 150 milionů ECU ročně) pro infrastruktury a zlepšení životního prostředí je vítán. Ani v Praze ani ve Varšavě nemají za to, že by se tyto potenciální příhraniční oblasti staly nástroji pro integraci do Unie a ani že by nepřipouštěly jiné formy místní spolupráce.

f) Více na sever je Baltské moře, které bylo kdysi rozděleno mořskou částí železné opony a nyní je rámcem úzké spolupráce mezi Dánskem, Německem, Švédskem a Finskem na jedné straně a Polskem, baltskými státy a severozápadním Ruskem na straně druhé. Rozmnožování vztahů mezi Helsinkami a Tallinem, Stockholmem a Rigou činí z baltských států prvního pořadí západní podpory, která směřuje k orientaci výměn směrem na západ a k postupnému vymanění z ruského poručení. I zde hraje svou roli blízkost hranice, což má v praxi podobu pracovního pendlování mezi jižním Estonskem a jižním Finskem. Přičlenění dvou nordických států neprorokuje vytvoření nějakého specifického společenství pobřežních států Baltského moře, tím spíše, že tři baltské státy těžko nacházejí společný postup, což organizovanou spolupráci komplikuje. Od konference v Ronneby spojuje úzká spolupráce v oblasti ochrany životního prostředí Finsko, Estonsko, oblast Petrohradu a Karelii.

g) Nezanedbatelným prvkem je, že Evropská unie má napříště dlouhou přímou hranici s Ruskem, téměř 1313 km. Finsko se zajímá o financování Phare na vylepšení tranzitních možností (zejména v oblastech lesní těžby v ruské Karelii) a na životní prostředí (viz *mapa zdrojů znečištění v Karelii in Fragments d'Europe*, str. 248), zejména pokud jde o kontrolu jaderného znečištění pocházejícího z poloostrova Kola. Na východě Vyborgské šíje sázejí představitelé Petrohradu jednoznačně na kartu „dveří do Evropy“, tak jako v minulosti a při konkurenci Rigy a Moskvy.

ZÁVĚREM

Různorodé podoby hraniční interakce Unie v jejích mezích z roku 1995 se týkají téměř všech velkých celků evropského prostoru, jímž se rozumí geoeconomický prostor zahrnující západní a střední Středomoří, jihovýchodní Evropu (včetně Turecka), střední Evropu a Rusko.

Základní konstatování spočívá v pozorování vytváření nových funkčních hranic, které jsou v prostoru rozšířeny. Pokud oblast geoeconomických vztahů tíhne k rozšiřování evropského prostoru v souladu s rozšiřováním tržního hospodářství, tak naopak jiné faktory působí opačně a zužují jej. Zaznamenali jsme to v otázce migrací, kdy střední Evropa má funkci tranzitu a vlastně jakéhosi filtru. Je to možné vidět i u příslušnosti k institucím, nebo zvýšené náklady na pozdější rozšiřování Unie přispějí k realističtějšímu přístupu více než veřejné zařikávání ve jménu budoucí evropské konfigurace pojaté bez omezení. A konečně, ač to není předmětem tohoto článku, v pozadí debat o rozšiřování NATO se rýsují další hranice, hranice bezpečnosti. Paradoxem zde je, že tato instituce se nabízí státům, které mají s bezpečností nejméně objektivních problémů, to jest státům střední Evropy.

Stejně jako dříve uvažuje se o jejich strategickém statutu v závislosti na externích zájmech, v tomto případě jde o bezpečnost Německa a udržení zájmových vlivů Spojených států. Naopak Moskvu by uspokojil status quo, nebo někteří zde pociují, že ono „bezpečnostní prázdno“ jako by udržuje jakýsi vnější prostor se srovnatelným statutem jako měli Finsko či Rakousko před rokem 1989. A rovněž se dá předpokládat, že na kontinentě s novými hranicemi vytvořenými v poslední době (polovina z nich vznikla v posledních padesáti letech) a které jsou ještě dosti pohyblivé, ne-li konfliktní, může bezpečnost v první chvíli nabrat podobu stabilizačních diplomatických aktivit. Stabilizace prochází skrze definitivní uznání zděděných hranic, rozmnožování smluv o dobrém sousedství a rozšiřování konkrétní místní spolupráce. Od roku 1990 bylo podepsáno asi sto takových dohod, které se připojily ke Stabilizačnímu paktu přijatému 20. března 1995 během druhé konference v Paříži. Příkladná je bezesporu francouzsko – německá smlouva . Skutečně tedy existuje moderní evropský model hraniční spolupráce. Její rozšíření na další bilaterální vztahy, zatížené pohnutou minulostí, tvoří jeden z cílů při budování Evropy zbavené frontových linií. Práce na ujednání pravidel v místě tragických hraničních sporů zůstává nadlouho otevřená, jak v jihovýchodní Evropě, tak podél ruské hranice.

BIBLIOGRAFIE:

Ash, T. G. : *Au nom de l'Europe : L'Allemagne dans un continent divisé*, Gallimard, 1995.

Foucher, M. (ed.) : *Fragments d'Europe : Atlas de l'Europe médiane et orientale*, Fayard, druhé vydání, 1993.

Foucher, M. : *Fronts et frontières : Un tour du monde géopolitique*, Fayard, druhé vydání, 1993.

Hranice a pohraniční oblasti na východ od Německa

Gilles Lepessant*

Geopolitické události z let 1989 – 1990 měly několik typů důsledků, pokud jde o hranice. Některé hranice zmizely (mezi dvěma Německy), jiné se objevily v podobě frontové linie v bývalé Jugoslávii, jiné jsou citlivým politickým prvkem, protože jsou sporné, a konečně jiné se pomalu otevírají.

Mezi otevírající se hranice by se mohla zařadit hranice německo–česká a německo–polská. Od chvíle, kdy došlo k uznání nedotknutelnosti německo–polské hranice a kdy byly podepsány smlouvy o dobrém sousedství mezi Německem a jeho dvěma východními partnery, nenastal vlastně na hranicích žádný problém. To ovšem neznamená, že hranice nepředstavuje problém ve chvíli, kdy vztah mezi činiteli, společnostmi podél hranic zůstává nejasný a je prvkem napětí. Takový pohraniční vztah se vyvíjí podle místa, kontextu a doby. Je obtížné onen vztah upřesnit, nebo to zdaleka není jenom vztah k vyznačené čáře, ale vztah k druhému, k území a ke „společným“ dějinám. Čím více je nesoulad mezi představiteli pohraničních oblastí citelný, tím je malý pohraniční styk delikátnější. „Je potřebnější“, mají tendenci říkat ti, kteří spoluprací na místě rozvíjejí, aniž by byla jistota, že znásobení kontaktů nutně navodí i konec konfliktních vztahů. S oficiálním cílem malého pohraničního styku – zmenšit klasické nevýhody okrajových oblastí – obě strany snadno souhlasí, ovšem nesoulad zájmů není vzácností a jen se prohlubuje kvůli z minulosti zděděnému negativnímu vnímání druhé strany.

Pokusím se zde otázku malého pohraničního styku mezi Německem a Českou republikou umístit do širšího kontextu hraniční dynamiky, kterou je možno pozorovat na východní hranici Německa, a položím důraz na zvláštnosti hranice sice otevřené, ale ještě stále fungující.

PODOBNA PROBLEMATIKA NA HRANICI NEMECKO–CESKE I NA HRANICI NEMECKO–POLSKE?

Porovnáme-li německo–polskou hranici s hranicí německo–českou, shledáme podstatné rozdíly vyplývající ze vzniku hranice, protože hranice německo–polská je jednoznačně mladší než hranice německo–česká. Ale nalezneme též spoustu společných prvků.

Velká část obyvatelstva žijícího v českých a polských pohraničních oblastech zde nemá svůj původ, jsou to lidé, kteří sem přišli po odsunu německého obyvatelstva (v českém případě šlo o 2,7 milionů Němců, z nichž 1,5 milionu pocházelo přímo z pohraniční oblasti, v polském případě se jednalo o 3 miliony Němců). Ještě i dnes německé obyvatelstvo žije v českých i polských pohraničních oblastech (40 – 50 000 lidí na straně české, 300 – 500 000 lidí na straně polské) a jejich statut stále zůstává předmětem diskusí. V obou případech hranice odděluje dvě země s naprosto odlišnou životní úrovní, kde se rozdíl mzdové úrovně liší řádově 1 : 7. Stupeň nezaměstnanosti je na české i polské straně méně závažný než na straně německé, kde nejménou přesáhne 15 %, obyvatelstvo žijící na straně české a polské je mladší než na straně německé. V obou případech tvořila po minulých čtyřicet let pohraniční oblast takřka hermeticky uzavřený prostor, a to nejen podél železných opon. Hranice mezi Polskem a NDR, Českou republikou a NDR nebyly o nic méně prostupné, přestože se jednalo o tři bratrské státy. Německo–polská hranice byla uzavřena od roku 1945 až do sedmdesátých let a pak znovu od chvíle rozvoje Solidarnosci až do roku 1989. Mezi severními Čechami a Saskem byla poli-

---

* Překlad Kateřina Stará

tická situace méně napjatá, ale výměny nebyly nijak rozvinuté a obě oblasti jednoznačně žily zády k sobě, nebo ekonomické vztahy obou zemí byly řízeny centrálně. Ani vybudování velké uhelné pánve o rozloze 850 km² v severních Čechách a ani těžba v ní nebyly a nejsou ovlivněny blízkostí Německa.

Srovnáváme-li postavení, které v každé zemi zaujímá pohraniční oblast, konstatujeme, že nejčastěji jde o oblasti znevýhodněné. V polském případě byl polský prostor po válce znovu osídlen, ale byl málo zhodnocen, s výjimkou přístavního města Štětína a dolů na jihu země. Zato na straně „východoněmecké“ byla pohraniční oblast zhodnocena. V pohraničních městech se zbudovala řada průmyslových komplexů, kde našlo zaměstnání 8 – 12 000 lidí. Město Schwedt se soustředilo na petrochemii, Frankfurt nad Odrou na mikroelektroniku, v Eisenhüttenstadtu se usídlilo hutnictví, v Gubenu chemie, v Žitavě se vyráběly těžké nákladní automobily. Strategickou výhodou těchto měst byla jejich vzdálenost od západní „fronty“, ale nevýhodou bylo, že byly umístěny do zemědělských oblastí bez průmyslové tradice. Dnes se továrny v těchto městech, opravdové „katedrály v poušti“, složitě restrukturalizují. Na tento proces má bezprostřední blízkost Polska takřka nulový vliv. Politická rozhodnutí, jimiž bylo vedeno vybudování továren, žádným podstatným způsobem nezasáhla prostorovou hierarchii a pohraniční oblasti zůstaly oslabenou okrajovou zónou. I na straně bavorské a saské je pohraniční oblast méně rozvinutá, méně dynamická. Naproti tomu na straně české zaujímají pohraniční oblasti důležité místo v ekonomice země (zejména severní Čechy v oblasti energetické).

Shrneme-li, existují tedy pohraniční oblasti, které měly před válkou v případě Polska politickou jednotu, v případě České republiky jednotu jazykovou a kulturní, která, ač s nuancemi, umožnila výměny a rozšiřování hospodářského rozvoje. Dnes žije na české i polské straně obyvatelstvo, které má jen vzácně zkušenosti s výměnami, s kontakty se sousedem, nebo má ve většině případů kořeny v jiných oblastech. Německé obyvatelstvo odsunuté z Polska se jen vzácně usídlilo poblíž hranice, zato však Němci odsunutí z Československa se ve většině případů usadili v Bavorsku, kde se těší ochraně Landu zakotvené v dokumentu, který byl podepsán bavorskou vládou v roce 1962. Dokument stanoví kromě jiného, že „bavorská vláda uznává domovské právo a právo národů samostatně disponovat Sudetami a že je připravena kdykoli využít svého vlivu na podporu požadavků sudetských Němců“. Od roku 1989 již není východní německá hranice hermeticky uzavřená, otázka německých menšin, které se vytvořily poválečnými geopolitickými mutacemi, současně přestala být tabu a komplikuje proces otevírání hranice samotné.

Kromě toho zůstávají tyto hranice i nadále hranicemi Evropského společenství a NATO a z toho titulu jsou tedy hranicemi jak politickými, vojenskými a migračními, tak i hospodářskými.

DYNAMIKY POHRANIČÍ V KONTRASTU

Postupné otevírání hranic je procesem komplexním, někdy i plným rozporů, a dokládá, nakolik se pohraniční vztahy mění v závislosti na historických, ekonomických a politických parametrech. Omezíme se zde na zdůraznění komplexnosti interakcí, které hranice vyvolávají v oblasti ekonomického rozvoje a územního uspořádání.

Analyzujeme-li územní solidaritu, kterou změny hranic a pohyb obyvatelstva přerušily, všimneme si, že se tato solidarita neobnovuje všude stejným způsobem. Štětín, před válkou zvaný Stettin, byl přístavem Berlína. Po válce, po rozdělení Německa, kdy se polské území posunulo o 150 km na západ a byly vymezeny nové hranice západně od Štětína, se Berlín orientoval na Rostock. Tento nepohodlně přístupný přístav dnes trpí konkurencí Hamburku a zejména Štětína, který se znovu stává přístavem Berlína.

Ale může se stát, že dědictví komunismu je vážnou překážkou k obnově územní solidarity. Svědčí o tom případ severních Čech, jejichž průmyslová tradice nezanikla, ale byla částečně zpochybněna jednak občanskými hnutími, jednak vybudováním uhelné pánve o rozloze 850 km², která se skládá z povrchových dolů, což mělo za následek odklonění několika říčních toků, silnic, železnic a přes 70 vesnic bylo srovnáno se zemí, včetně jednoho města, Mostu, který byl znovu vybudován o několik set metrů dále. Přičteme-li k tomu ekonomické a sociální problémy Saska a Čech, tak toto dědictví omezuje výměny, interakce mezi oběma

oblastmi. Hluboká proměna, kterou region prožil v oblasti demografické a průmyslové, zatím neumožňuje obnovit ekonomickou komplementárnost, která zde existovala před válkou. Nicméně některé podniky z oblasti Ústí nad Labem a Liberce ve svých strategiích berou v potaz bezprostřední blízkost Německa a dodávají saským podnikům výrobky s nízkou přidanou hodnotou, zejména v oblasti chemického průmyslu. Taková spolupráce umožňuje postupnou modernizaci místních továren, která, bude-li úspěšná, může přispět ke zlepšení jejich technologické úrovně a díky níž se, kdo ví, tyto továrny jednou mohou stát konkurencí těm podnikům, pro něž jsou dnes subdodavatelem.

Vztah mezi ekonomickými činiteli na hranici je nicméně komplexní a proměnný. Pro ně stejně jako pro společnosti představuje hranice jednou překážku, kterou je třeba odstranit, jindy ochranu, kterou je třeba bránit. Bezprostřední blízkost hranic s Polskem a s Českou republikou je významná, a je proto námětem debat v německých pohraničních zemích. Zdá se, že odbory zde připouštějí argument, podle něhož každé pracovní místo vytvořené německým investorem v jedné z těchto dvou zemí v rámci subdodavatelské činnosti podporuje konkurenceschopnost mateřského podniku, který zůstane na německé půdě. Německé, české a polské odbory dokonce iniciovaly spolupráci v oblasti severních Čech, jejímž jedním cílem je zmírnit rozdílnosti mezi jednotlivými státy v oblasti pracovní legislativy. A tak se četné ekonomické a sociální faktory sblíží, aby spíše podporovaly než brzdily postupné otevírání hranic a aby toho co možná nejvíce využívaly. Ovšem ekonomická funkce hranic, vzhledem k někdy převládajícímu napjatému kontextu, se často stává tématem politickým.

Pro mnoho lidí jsou platy na německé straně podstatně vyšší než na straně české, a tak němečtí investoři hromadně investují na polské a na české straně a naopak česká nebo polská pracovní síla pracuje na straně německé, čímž je dáno nízké procento nezaměstnanosti na polské a české straně a vysoké procento nezaměstnanosti na straně německé. Je pravdou, že některá německá města jsou znevýhodněna hranicí. Takové město jako Bayreuth od roku 1990 neobdrželo žádnou průmyslovou investici. Nejen že Bayreuth přišel o státní podporu, které se mu dostávalo za časů železné opony, ale dokonce tři jednání o důležitých investicích byla přerušena právě proto, že železná opona zmizela. Na druhé straně některá polská a česká pohraniční města doznávají velké dynamiky po čtyřiceti letech nucené mdloby.

Jisté je, že v rámci debaty o ekonomických interakcích vyvolaných hranicemi jsou některé skutečnosti často zanedbávány. Jistě, německé investice jsou v polských a českých pohraničních oblastech četné, ale nejčastěji se jedná o malé operace a navíc se dává přednost spolupráci před bezvýhradným odkoupením. Zdá se, že mluvit o „regermanizaci“ pohraničních území je přehnané a přehnané je i zamlčovat výhody, které mohou vyplynout polským a českým podnikům díky přísunu technologie a know-how. Stejně tak se zdá, že mýtus země s nízkými příjmy, která přitahuje zahraniční investice – jednou se mluví o Hongkongu, jindy o Mexiku za branami Německa – neodolá určitým konstatováním. Mohli bychom totiž uvést takové německé investory, kteří se usadili poblíž východní hranice Německa, ale na straně německé. To je případ jednoho papírenského kolektivu, který dal vybudovat vysoce moderní továrnu ve městě Schwedt, několik stovek metrů od hranice, a tím riskuje, alespoň prozatím, že nevyužije výhod země s nízkými příjmy. Samozřejmě si můžeme představit, že tento podnik za určitou dobu rozvine subdodavatelskou činnost v Polsku a bude se zde zásobovat energií a surovinami. Ale zatím tomu tak není a podnik je více nasměrován na Berlín než na Polsko.

Tento případ, který není ojedinělý, dobře ukazuje, že ekonomický faktor se nezakládá pouze na mzdových nákladech. Bere v potaz také státní podporu, průmyslovou tradici, infrastrukturu, síť, komunikace, trhy, sociální vztahy uvnitř podniku, zkrátka celou řadu faktorů, které bezpochyby dnes vysvětlují, proč po určitém období euforie nyní německé investice v Polsku a v České republice stagnují.

Pokud jde o sociální dopad hranic, nemůžeme vysvětlovat procento nezaměstnanosti právě hranicemi. Polští a čeští pracovníci jsou bezpochyby zaměstnáni v německých pohraničních oblastech, ale nesmíme zapomínat, že německé Kreise sousedící s Polskem a severními Čechami přijaly specifickou legislativu. Zákony pro německé podniky výrazně omezují možnosti zaměstnat český nebo polský personál, takže v dotyčných

oblastech se nevytvořila žádná zásobárna pracovních míst. Toto konstatování neplatí tolik pro Bavorsko a západní Čechy, i když i tady německé orgány přijaly relativně přísné zákony.

Stejně tak se dá jen částečně vysvětlit vysoké procento nezaměstnanosti v německých oblastech podél hranic s Polskem a severními Čechami bezprostřední blízkostí Polska a České republiky. Oblasti u polských hranic jsou zemědělské a poseté průmyslovými středisky, které východoněmecká vláda chtěla vybudovat co možná nejdál od hranice s NSR (viz výše). Tato průmyslová centra dnes čelí ekonomické a sociální krizi, která toho má s hranicí málo společného a která vzhledem k nepřítomnosti husté průmyslové sítě v dotyčných oblastech vysvětluje silné procento nezaměstnanosti. Nezaměstnanost, kterou pozorujeme podél hranice oddělující Sasko od severních Čech, je důsledkem toho, že tradiční průmyslová odvětví (textil, dřevařství) neodolala měnovému sjednocení Německa a navíc je pohraniční oblast daleko od prosperujícího trojúhelníku Drážďany – Chemnitz – Lipsko. V severních Čechách se nízká nezaměstnanost dá vysvětlit zejména pomalou restrukturalizací těžebního průmyslu. V roce 2005 by v dolech ze současných 27 000 zaměstnanců mělo zůstat pouze 18 000, ale tato restrukturalizace sotva začala a pracovní místa zrušená v těžebním průmyslu zatím pohltil sektor služeb.

Ekonomická funkce hranice je tedy komplexní, proměnná, a to, co pozorujeme, ne vždy odpovídá představám, které má pohraniční obyvatelstvo a činitelé. Nic nenasvědčuje tomu, že by se pohraniční oblasti „regermanizovaly“ nebo že by bezprostřední blízkost Polska a České republiky byla příčinou složité ekonomické situace na německé straně. Přesto taková slova často slyšíme, slova, která, zdá se, přehlíží, že pohraniční obyvatelstvo využívá geografické polohy ve svůj prospěch, slova, která však mají tu výhodu, že upevňují příslušné stereotypy. Jisté je, že právě takové představy inspirují určité politické postoje. Aniž bych se zastavoval u politického rozměru malého pohraničního styku – ten je předmětem dalších příspěvků – rád bych podtrhl komplexnost vlivu jednotlivých činitelů v oblasti územního uspořádání.

Hranice podněcuje jednání, konflikty, které se zdaleka neomezují na konfrontaci činitelů po obou stranách hranic. Vybudování přírodního parku mezi Braniborskem a Polskem (park Odertal) dokládá, že dělící čára mezi těmi, kteří park chtějí, a těmi, kteří ho odmítají, není nijak v souladu s hranicemi, ale odděluje na jedné straně ty, kteří se obávají, že by jejich ekonomické zájmy byly poškozeny neutralizací příslušné části Odry (najdou se jak na straně polské, tak na straně německé, na úrovni místní i regionální), od všech ostatních na straně druhé.

Stejně tak se téměř neváhá hovořit o jakési německé strategii, zatímco strategií jasně existuje více, často protichůdných. Jako ilustrace slouží případ euroregionů. Často se opomene připomenout, že na německé straně si pouze někteří místní činitelé přejí, aby se správně zorganizovaly, zatímco regionální vlády, stejně tak jako vláda česká, jsou zcela proti. Je pravda, že zjednodušení je pochopitelné, protože je někdy obtížné v množství bujících iniciativ rozeznat, co patří do oblasti vyvážené spolupráce, co je nedorozumění nebo pochybný geopolitický projekt. Citlivý historický a politický kontext způsobuje, že jakýkoliv projekt uspořádání se stává politickou otázkou, i kdyby to mělo být jen svým kartografickým vyjádřením. Uvědomili jsme si to poprvé v roce 1990, kdy Braniborská země navrhla plán rozvoje oblasti Odry. Kromě obsažených návrhů, někdy málo realistických, se plán posuzoval podle mapy, která vyznačovala obrysy oblasti a na níž nebyly zakresleny mezinárodní hranice. Podobné reakce jsou vidět i dnes v otázce euroregionů, které se rozšiřují na oblasti obývané Němci před padesáti lety, čímž se posiluje myšlenka, že se zde Němci chtějí znovu usadit. Stručně řečeno mapy, na nichž jsou zakresleny projekty spolupráce, jsou alespoň stejně tak důležité jako projekty samé, vzhledem k nesmírně citlivému vztahu, který mají činitelé a společnosti ke svému území. Není náhodou, že konkrétní místní projekty v oblasti infrastruktury nebo vzdělávání mají větší úspěch než plány ambicióznější a někdy méně určité.

Otevírání hranice se tedy jeví jako komplexní a často protichůdné. Ekonomická funkce hranice zůstává znatelná, ale musí se postupně omezovat její důležitost v souladu s tím, jak se životní úrovně srovnávají. Pokud jde o migraci, uvedením dohody ze Schengenu do praxe se hranice mezi některými zeměmi Evropské unie uzavírají. Rovněž tak pozorujeme, že se migrační hranice posunula až k východní hranici s Polskem

a s Českou republikou, nebo dohody podepsané mezi Německem a jeho dvěma východními sousedy předpokládají, že Polsko a Česká republika převezmou zpět část ilegálních uprchlíků, kteří prošli přes jejich území. Z hlediska kulturního je hranice i nadále lingvistickou bariérou, kterou ani četná partnerská v nejbližší době nebude úplně otevřena a výměny ještě nezbořily. Z hlediska politického ztratila hranice svoji neprodyšnost.

ZÁVĚR:

V první fázi se malý pohraniční styk může jevit jako dialog mezi dvěma stranami oddělenými hranicí, nicméně jak se rozvíjí, může postavit tvář v tvář činitele místního proti činiteli regionálnímu nebo národnímu. Objevuje se tady klasické schéma politického centra, které se má na pozoru v otázce loajality periferní oblasti. Aby se podobný scénář mohl uskutečnit, je navíc třeba, aby skupina místních činitelů, jichž se hranice týká, měla ponětí o tom, že musí chránit společné dědictví i zájmy, že je třeba, aby se vytvořila „hraniční identita“. Ta se nejčastěji buduje v opozici vzhledem k centru. Je živena frustrací z perifernosti, ekonomického znevýhodňování, ale i jistým pocitem nadřazenosti vzhledem k těm, kteří každodenně nesdílejí dvě kultury. Tato identita může být sdílena obyvateli po obou stranách hranic, ale zatím se nezdá, že by byla pozorována u východních hranic Německa. Zdá se, že mentální hranice, nejčastěji zděděné z minulosti a které odborník nachází jako na palimpsestu, jsou obzvláště odolné v myslích účastníků malého pohraničního styku, a už je jejich názor na spolupráci jakýkoli.

Můžeme si myslet, že některé problémy vyřeší čas. Není vzácností, že se napětí při politických debatách o hranicích uvolní díky rezignaci, nástupem generací, které mají mentální představu o dotyčných oblastech méně zatíženou konflikty minulosti. V případě, jímž se zabýváme, hraje čas neoddiskutovatelnou roli směrem k určitému ujednání ekonomického prostoru. Ale čas nedovoluje, aby se přehlížely některé otázky související s architekturou Evropy.

Výstavba Evropy dovoluje uvažovat o modifikaci hranic pokojným a domluveným způsobem. Zbývá ještě vědět, jak se mohou státy integrovat do evropského celku, aniž by měly pocit, že se rozpouštějí, že ztrácejí identitu, suverenitu, integritu, kterou hranice zaručuje. V Polsku a v České republice se nastoluje otázka, která hranice potřebuje nejvíce státní podpory. Je třeba dát přednost rozvoji východních oblastí, aby se podepřela jejich stabilita, nebo rozvoji západních oblastí, aby se připravila evropská integrace, i kdyby mělo dojít k územní nerovnováze? Otázka vztahu k hranicím je tedy především otázkou vztahu k druhému a otázkou představ, které si každý o svém území činí. To, co v dané situaci zdánlivě doprovází historický proces depolitizace hranice, se v jiném kontextu může zdát, a už právem či neprávem, jako nejednoznačný nebo alespoň předčasný manévr. Euroregiony jsou toho možná nejjasnějším dokladem. Představují totiž na západě osvědčené řešení, jímž se boří mentální i politické hranice, nicméně prozatím se zdá, že v citlivém kontextu východních hranic Německa mají opačný dopad.

LITERATURA:

Kol.: *Die deutsch-polnische Grenzgebiete als regionalitisches Problem*, Institut für angewandte Wirtschaftsforschung e.V., 2, 92.

Klodzinski, M., Okuniewski, J. (dirs.): *Multikulturelle Entwicklung der ländlichen Räume in den Grenzgebieten*, Friedrich Ebert Stiftung, 1993.

Lepesant, G.: "Mutations de l'espace économique et politique de la région frontalière germano-polonaise", *Les Cahiers de l'Observatoire de Berlin*, 25, listopad 1993.

Maier, J. (dir.): *Verflechtungsanalyse Nordbayern-Westböhmen*, Universität Bayreuth, září 1993.

Rogall, J.: "Die deutsche Minderheit in Polen heute", *Aus Politik und Zeitgeschichte* B48/93, listopad 1993.

K některým aspektům rozvoje euroregionů v České republice

Jiří Patočka

Euroregiony spadají do perspektivních systémů integrace v evropském měřítku. Z pohledu české společnosti a jejího geopolitického postavení je formování euroregionů nadějnou formou mezinárodní politické, ekonomické i společensko–kulturní spolupráce. Procesy přeshraniční spolupráce kladou velké nároky jak na úroveň politických rozhodnutí, tak na odbornou rovinu této velmi složité problematiky.

Pro tento typ regionalismu v našich podmínkách zatím převládá spíše nedůvěra, vyvolávaná nedostatkem konkrétních informací a zkušeností z výhod, které provázejí vznik a vývoj euroregionů, zejména v západní části Evropy.

Vnitřní přeměny do nedávné doby rozdělené Evropy, navazování spolupráce a zakládání nových hospodářských styků, účast nebo podíl na vytváření a činnosti vrcholných evropských společenství jsou nezbytným předpokladem k tomu, aby se Evropa stala místem optimálního soužití a spolupráce. Bylo by velmi zjednodušené chápat současné integrační procesy jako bezrozporné a ideální. Proces integrace by neměl směřovat k vytváření nového byrokratismu a s ním spojeného omezování občanského života v jednotlivých zemích. Protiváhou tohoto nebezpečí byrokratizace života sjednocované Evropy se stává regionální hnutí a jedna z jeho forem, euroregiony, tj. vytváření regionů bez ohledu na hranice, ale především na základě historicky podmíněných souvislostí území, tj. ekonomických, geografických, spádových, kulturních a dalších podmínek. Základní myšlenkou tohoto regionálního hnutí je vstupovat do různých aktivit (ekonomických, sociálních, kulturních atd.), podílet se na navazování kontaktů, získávat bezprostřední zkušenosti bez ohledu na národnost a státní příslušnost. K vzájemnému pochopení a poznání je však nutné vytvářet institucionální základy. Tento vývoj probíhá ve dvou hlavních liniích: vytváření nadstátních orgánů evropských zemí, sloužících zejména ke koordinaci a vytváření základních legislativních předpokladů a norm soužití, využívání přirozených schopností lokálních a regionálních komunit podílet se na integračních procesech v různých sférách ekonomického a společensko–kulturního života.

Obě tyto linie se vzájemně doplňují a prolínají. Procesy sjednocování a vytváření nových základů soužití po zrušení dvou antagonistických světů vycházejí ze syntézy národních specifik a národních přínosů. Tyto významné základy integračních procesů jsou v popředí zájmu badatelů a v centru hodnocení evropských institucí.

Pro další vývoj Evropy se ukazuje velmi podstatně nutnost poznání těchto procesů v rovině každodenního života lidí a hledání optimálních podmínek pro spolupráci na úrovni různých národních, etnických a státních útvarů, ve vzájemném obohacování kulturních specifik a dalších projevů euroregionalismu.

Procesy integrace ČR do evropských společenství jsou z velké části ovlivněny jejím geopolitickým postavením a formováním příštích vztahů s Němci a Rakušany, ale i Poláky a po rozdělení federace i se Slovenskem. Vznikající postoje a obrazy souseda ovlivňují a budou ovlivňovat průběh a vývoj integračních procesů i desintegračních tendencí, které mohou mít i nacionalistickou podobu. V období ekonomické nestability a závažných transformačních strukturálních změn ekonomických a sociálních systémů nelze podceňovat význam každodenního života statisíců lidí na obou stranách hranice pro budoucí podobu sousedského soužití. Zejména vztahy s fungujícími ekonomikami našich německých a rakouských sousedů budou ovlivňovány rozdílnými podmínkami a zkušenostmi posledních padesáti let.

Z tohoto aspektu hlavními aspekty euroregionalistického hnutí u nás budou:

- politická rozhodnutí a vůle politických reprezentantů podpořit a urychlit tuto přeshraniční spolupráci,

- změny v systému správy a samosprávy a legislativní opatření odpovídající západoevropskému standardu,
- ekonomická situace a vývoj státu i pohraničních oblastí,
- historicky a geopoliticky podmíněné postavení ČR,
- sociologické a sociokulturní předpoklady soužití.

Každý z uvedených faktorů procesu integrace ČR do evropských struktur a předpokladů nadhraniční spolupráce, tj. vytváření euroregionů, sehrává určitou roli nestejně váhy, jejich vzájemné souvislosti vytvářejí nicméně nutný základ pro urychlení nebo zpomalování žádoucích etap budoucího vývoje země.

Rozvojové projekty podporující tyto procesy budou muset reflektovat ekonomické a sociální situace v území, vycházet i z jejich přírodních, demografických nebo migračních podmínek. Lze říci, že integrační procesy a jejich harmonický vývoj závisí do značné míry na respektování těchto souvislostí, vzájemných podobností i odlišností a na specifické situaci jednotlivých regionů, subregionů a jejich sídel (obcí).

Vytváření euroregionů v geopolitickém prostředí střední Evropy je dlouhodobým procesem a nelze jej politickými ani ekonomickými tlaky příliš uspíšit bez vyvolání nových disproporcí nebo zkratových momentů v politické, sociální nebo ekonomické oblasti. Latentní podoba obrany proti vnějším zásahům může v českém prostředí sehrát významnou roli, která nemusí být v souladu s proponovanými cíli a záměry. Výhody euroregionů jsou v rámci dosavadní západoevropské zkušenosti evidentní, přesto však postupná integrace v politické, ekonomické i sociokulturní rovině musí odpovídat daným možnostem každého státu a jeho regionů, které do tohoto procesu vstupují.

Na území ČR vzniklo dosud 5 euroregionů:

1. NISA,
2. LABE,
3. ŠUMAVA,
4. EGRENSIS
5. KRUŠNÉ HORY.

Každý z těchto regionů odráží pochopitelně specifický komplex rozvojových podmínek historicky daných i současných. Úvahy o vzniku dalších euroregionů např. na území jižní a severní Moravy nebo na rozhraní moravsko-slezsko-polském nedospěly do realizačního stádia.

Sociopolitická dimenze rozvoje euroregionů v České republice je v současné praxi vázána především především na míru stability její státní a národní existence. Předpoklady této stability jsou síla její ekonomiky ve vnitřním i mezinárodním rozměru, svébytnost a vyhraněnost národního kulturního univerza, stejně jako základní socioekonomické konstanty každodenního života jejich obyvatel.

Z tohoto hlediska lze říci, že první evropské euroregiony vznikly v poválečném období v podmínkách poměrně vyrovnané ekonomické, sociální i politické situace participujících zemí.

V těchto poměrech byly pochopitelně usnadněny hlavní cíle vzniku novodobých euroregionů, tj. vyrovnání sociokulturních rozdílů, překonání averzí, konfliktů a tenzí mezi sousedícími národy jako následků světové války. Všeobecně uznávaným smyslem se stala nová trajektorie nekofrontačních, spíše integračních vztahů mezi lidmi sousedících států.

Podstatou mechanismu vzniku těchto regionů se tak stala srovnatelná, podobná situace v obou zúčastněných zemích.

Vznik a existence euroregionů v současné době je především na rozhraní bývalé železné opony mezi evropským Západem a Východem ovlivněn velkými disparitami v ekonomické úrovni zúčastněných zemí a je navíc ještě zatížen ideologickými rozpory, které byly zakonzervovány předchozími režimy východoevropských zemí. Národní, kulturní a politické prvky zde byly ideologicky zneužity k vykreslení obrazu ideového nepřítele a konstantně byly využívány jako kontrast ve vztahu k rádobě přátelskému a soudružskému prostředí mezi zeměmi socialistického světa. Reminiscence II. světové války tak byly

podporovány dlouhodobým ideologickým tlakem. Tyto relikty bývalého režimu jsou v současnosti navíc podporovány obavami z ekonomické nerovnosti a v rámci historického cítění obyvatel i obavami z nové národní konfrontace v ekonomicky i politicky nevýhodné situaci.

Základní podmínkou realizace myšlenky euroregionů se za této situace nutně stává i stabilita státních hranic jako nejdůležitější součást stability politické. Tento aspekt má například velkou váhu v diskusích o vzniku euroregionu na slovinsko-italských hranicích, přičemž rozkolísanost politické situace po odtržení Slovinska od bývalé Jugoslávie vedla k postupnému utlumení tohoto projektu. Garance poválečných hranic mezi Německem, Polskem a Českou republikou je v tomto smyslu významným krokem. Ekonomické hledisko vstupuje do reality formování euroregionů v České republice ve více rovinách.

1. Disparity mezi regiony a jejich ekonomickým rozvojem.

Je zřejmé, že meziregionální diference mezi pohraničními regiony Čech a Moravy a přiléhajícími oblastmi Rakouska a Německa jsou značné, přičemž Česká republika nemůže využít obvyklých forem regionální politiky ze strany Evropské unie ani v rámci vyrovnávání ekonomického rozvoje mezi zeměmi a regiony EU, ani podpory regionální ekonomické specializace. Přesto lze obecně konstatovat, že zaostalejší regiony v prvních fázích ekonomického kontaktu zpravidla profitují ze sousedství s rozvinutějšími a dynamičtějšími oblastmi.

2. Dynamizace hospodářského rozvoje širších oblastí.

Regiony, které se rozkládají na obou stranách hranice, jsou v rámci spolupráce dynamizovány vyšší intenzitou hospodářských kontaktů, sociálního i kulturního života. Rozvoj těchto větších celků podněcuje a dynamizuje následně i ty sousedící oblasti uvnitř země, které nejsou bezprostředními součástmi euroregionu. Vnitrozemské regiony tak získávají nový rozvojový stimul, zejména v rámci kooperačních vazeb, popřípadě nově se formujících komparativních výhod (např. rezervoáru pracovních sil, nižší hladiny mezd, faktoru investičního vakua apod.).

3. Mikroekonomický zájem

Zájem na přednostním ekonomicko-sociálním rozvoji vlastního regionu je uplatňován především místními a regionálními správními orgány, sdruženími měst a obcí, velkými hospodářskými subjekty, obchodními i profesními komorami a především podnikatelskou sférou. V pozadí těchto zájmů je většinou možné vystopovat prvky regionálního patriotismu, směřující k upřednostňování rozvoje vlastního regionu a snahy získat specifické výhody. Vedle klasických cest spočívajících ve využití sociálních vztahových sítí, lobbování ve prospěch ekonomických subjektů v rámci vlastního regionu a využívání ekonomických a politických exponentů na vlivných místech společenského rozhodování jde o možnost využít specifických podmínek euroregionu.

Princip spočívá v tom, že hospodářské subjekty na území euroregionu zůstávají v ochranném ekonomicko-politickém stínu vlastního státu (v rámci celní ochrany, kurzovních výhod, mzdové politiky apod.) a v tomto kontextu mohou využívat určitých komparativních výhod oproti druhé části euroregionu na opačné straně hranice. V rámci této makroekonomické ochrany mohou většinou využívat navíc intenzivních ekonomických vztahů a specifického režimu v rámci vlastního euroregionu, zejména pokud jde o příliv zahraničního kapitálu, znalost ekonomického prostředí a hustější hospodářské kontakty. Z toho vyplývá možnost druhého typu komparativních výhod – oproti jiným regionům uvnitř vlastní země. V tomto druhém případě je nicméně možné, že rozvoj vlastního euroregionu se může odvíjet i proti smyslu, logice a zájmům rozvoje jiných regionů. Mikroekonomický aspekt lze tedy charakterizovat jak pozitivními, tak i negativními dopady, zejména s ohledem na státní makroekonomickou a regionální politiku.

Makroekonomické hledisko

V makroekonomické situaci malého státu (malé ekonomiky) mohou sociální, ekonomické a politické výhody v rámci euroregionu do jisté míry omezit rozvoj ostatních oblastí státu. Tato skutečnost vyplývá z obecné situace zón zvláštního ekonomického režimu (jako např. průmyslové parky, bezcelní zóny a pásma apod.), které jsou z pohledu makroekonomického vždy diskutabilní, zejména pokud jde o prohlubování interregionálních rozdílů v socioekonomickém rozvoji státu, vznik nových periferních oblastí (včetně tzv. vnitřních periférií), nové náklady spojené s restrukturalizací hospodářských vztahů v území, změny sídelní struktury, změny v infrastrukturních sítích apod.

Právě v oblasti rozvoje dlouhodobě podinvestovaných sítí infrastruktury, zejména v dopravě, energetice a moderních technologiích byly s koncepcí euroregionů spojovány zpočátku velké naděje. V důsledku enormní investiční náročnosti infrastruktury jako celku nabývala myšlenka euroregionů na atraktivitě i pro centrální hospodářské orgány. Představy o přednostním zájmu zahraničních investorů, o razantním přílivu kapitálu do budování infrastruktury českých částí euroregionů se však naplnily jen z malé části. Rovněž příspěvky evropských organizací a orgánů Evropské unie doposud představují jen mizivý podíl v celkových nákladech, které musí region a stát krýt z vlastních zdrojů, přičemž podstatná část těchto investic je hrazena ze státního rozpočtu. Exponovaná pohraniční situace těchto regionů by si sice tyto náklady vynutila – v zájmu makroekonomické politiky – tak jako tak, reakce ostatních vnitrozemských regionů a jejich představitelů není v tomto ohledu nicméně nejpříznivější.

Ekonomické výhody českých euroregionů nejsou proto z pohledu uplynulých čtyř let příliš přesvědčivé, otázkou zůstává, do jaké míry sama geografická poloha těchto regionů stimuluje jejich ekonomický rozvoj i bez oficiálního zastřešujícího rámce euroregionu.

Sociálně – politické hledisko

Území všech dnešních českých euroregionů (existujících i výhledově uvažovaných) představuje oblasti, které jsou z hlediska politické, státní i sociokulturní příslušnosti v dlouhodobém historickém vývoji do jisté míry rozkolísané. Tento fenomén není ostatně ryze českým specifikem – podobně lze charakterizovat i regiony při francouzsko – německé, holandsko – německé hranici a zejména oblasti na západní hranici Polska. Přestože například Šumava je přes tisíc let jedním z nejstabilnějších politických předělů v Evropě, byla tato hranice vždy do značné míry propustná, což napomáhalo rozvoji podobných sociálních, ekonomických i kulturních tradic v každodenním životě obyvatel na obou stranách hranice.

Právě tato rozkolísanost vnáší nicméně prvky nejistoty a obav v rovině politické, kulturní i ekonomické příslušnosti obyvatelstva těchto regionů, zvláště s přihlédnutím k životním zkušenostem starší generace a historickým reminiscencím v oblasti politické. Vedle výše uvedené garance mezistátních hranic je podmínkou vzniku euroregionů politická stabilita zúčastněných států, vyjasněnost jejich vzájemných politických vztahů a především jasná formulace oboustranných zájmů a cílů, které jsou spojeny s myšlenkou vzniku konkrétního euroregionu. Jednoznačnost, transparentnost a srozumitelnost těchto cílů současně snižuje nebezpečí jejich dezinterpretace a politické manipulace s nimi. Zatímco v počátcích integrace a vzájemného sblížení západoevropských zemí byla tato podmínka ve značné míře dodržena, současná situace českých euroregionů je z politického hlediska zatížena mnoha nevyjasněnými otázkami, skrytými nadějemi i obavami, na něž obyvatelstvo i regionální politická reprezentace ve svých postojích reagují.

Z praktického hlediska lze proto konstatovat, že myšlenka euroregionů v České republice není jen technicko-organizační otázkou veskrze logické a na první pohled výhodné přeshraniční spolupráce, nýbrž že je zatížena řadou politických problémů založených hluboko v historii, zejména pokud jde o oblast česko-německých vztahů. Mnohé z těchto problémů nicméně nelze řešit na úrovni regionální, protože spadají do oblasti vztahů mezistátních.

V tomto ohledu jde zejména o řešení otázky vřazení euroregionů do územně správní struktury státu. Teoreticky lze zformulovat dvě hlavní varianty těchto vztahů:

V prvním případě by regiony nenavazovaly na systém územní správy státu nebo by se mohly přímo stát vlastní územněadministrativní jednotkou. Tato varianta by odpovídala potřebám a logice euroregionů jako území se specifickým postavením a zvláštním správním či ekonomickým režimem, pokud by se však tento režim prokázal jako efektivní a pro obyvatelstvo akceptovatelný. Odlišný způsob financování těchto regionů a těsnější napojení na regionální orgány Evropské unie by potom vedl k oslabování vnitrostátních integračních vazeb ve prospěch širší meziregionální spolupráce na evropské úrovni. Je evidentní, že tato varianta by vedla k posílení vlivu a kompetencí správních orgánů euroregionů a ve svých důsledcích k autarkii a narušení správní integrity státu.

S přihlédnutím k jejich územnímu rozsahu a k tomu, že existující i nově proponované euroregiony v České republice se zformovaly v málo přerušovaný územní pás podél česko-německých hranic (kromě třístranného euroregionu Nisa dosud nebyl koncipován jediný takový region při polských, slovenských, ani rakouských hranicích) by si tato varianta vynutila totální přehodnocení územněsprávní koncepce státu. Přestože uvedená varianta má dnes v českých podmínkách spíše extremistický nádech, v rámci evropského regionalismu má řadu přívrženců a navazuje na staronové politologické úvahy o překonanosti národních států a revitalizaci regionálních politických forem jako stavebních kamenů nové sjednocené Evropy. Uplatnění těchto myšlenek by však muselo postihnout nejprve tradiční centra západoevropské integrace.

Praktickou otázkou koncepce českých euroregionů je v tomto smyslu spíše řešení problémů návaznosti těchto územních celků na systém regionální správy republiky, případně jejich zabudování do některé z variant nového územněsprávního uspořádání.

Druhá varianta v zásadě odpovídá převažujícímu správnímu charakteru západoevropských euroregionů. Jejich hranice nejsou vázány na územní rozsah správních územních celků a nemají samostatné postavení v územní správě jednotlivých států. Tento charakter však současně podmiňuje i jejich praktický význam a cíle. Ty jsou většinou orientovány na klasickou kulturní a ekonomickou spolupráci, navazování těsné spolupráce mezi konkrétními městy a hledání efektivnějších cest v rozvoji vzájemné spolupráce. Tomu zpravidla odpovídají i malé pravomoci a spíše reprezentativní charakter jejich řídicích a správních orgánů. Problémem zůstává, do jaké míry mohou řídicí orgány těchto euroregionů vystupovat v nutných případech jako samostatné subjekty, jaké přesahy má jejich rozhodování do oblasti státní správy v území, jak a kým je toto rozhodování koordinováno.

Role názorů a postojů obyvatelstva

Je pochopitelné, že v demokratickém systému se názory a postoje obyvatelstva promítají do stanovisek a jednání místní a regionální reprezentace, že veřejné mínění má na rozvoj myšlenky euroregionů určující vliv, a to i v situacích, kdy původní impuls k založení euroregionu vznikl na základě spíše technických úvah politických nebo ekonomických představitelů.

S veřejným míněním však souvisejí i některé technické otázky existence euroregionů. Názorným příkladem je např. stanovení územního rozsahu těchto regionů. Při konceptualizaci dosud z časového hlediska nejmladšího euroregionu Šumava – Böhmerwald nebylo dosaženo ani jeho územní kontinuity vzhledem k tomu, že některá města a obce se po úvodních jednáních rozhodla na základě respektování postojů svých obyvatel do tohoto celku nevstoupit. Výsledkem je prostorová roztříštěnost nového euroregionu a praktická nemožnost geografického určení jeho hranic.

Je zřejmé, že individuální postoje obyvatel mohou mít na rozvoj euroregionů mnohdy brzdicí účinek. Tento problém lze stručně dokumentovat dvěma výzkumy zachycujícími postoje veřejnosti ve městech Český Krumlov (Šumava–Böhmerwald) a Teplice (Labe–Elbe), realizovanými v letech 1992 a 1994 ve spolupráci UK – VŠE – Sociologický ústav AV ČR. Situaci lze charakterizovat jako značně rozpornou. V roce 1992 byla situace ovlivněna dozríváním postrevoluční euforie, kdy obyvatelstvo vítalo téměř každou formu přeshraniční spolupráce. Velkou úlohu zde sehrál i fenomén nově otevřených západních hranic.

V roce 1994 však již byla zachycena poměrně odlišná situace. V Českém Krumlově pouze 8,6 procent dotázaných rozhodně podporovalo myšlenku začlenění do euroregionu a zhruba čtvrtina respondentů vyjádřila váhavý souhlas. V druhé rovině byla zkoumána otázka, proč došlo k těmto posunům a jaké motivy vedly k těmto postojům.

Souvislost lze nalézt především s přílivem německého kapitálu do regionálního hospodářského života a především s obavami z vykupování či restituce nemovitého majetku z německé strany. Zatímco mírně podpoloviční podíl dotázaných (43,4 procent) víceméně souhlasil s přílivem německého kapitálu do podnikové sféry, plných 92 proc. respondentů odmítlo německé zakupování nemovitostí ve městě i širším regionu. Ještě vyšší proporce dotázaného obyvatelstva (93 proc.) odmítla restituční nároky bývalého německého obyvatelstva v regionu. Jen o málo procent se lišily názory zjištěné v Teplicích (84 proc. nesouhlasí se zakupováním domů a pozemků německými občany, 90 proc. odmítá navrácení bývalého německého majetku. Jde tedy především o historicko–politické reminiscence, které do jisté míry blokují nejenom dynamičtější rozvoj přeshraniční spolupráce, ale podílejí se také na pomalém, obtížném a rozporuplném procesu zakládání česko–německých euroregionů.

Mluvíme-li tedy o euroregionech jako o nástroji nové regionální politiky, integrace do Evropského společenství a harmonizace politického a kulturního života ve střední Evropě, je nutné vzít v úvahu, že tato myšlenka v praxi naráží na historické zkušenosti obyvatelstva, konkrétní politicko–organizační podmínky i ekonomické otázky, které nemusí vždy působit jen ve prospěch této myšlenky. Další existence a rozvoj euroregionů v České republice tak závisí v prvé řadě na realistickém zhodnocení všech výše uvedených aspektů, ve formulaci a řešení konkrétních problémů každodenního života v regionech.

Rozvoj přeshraničních občanských vztahů na českoněmecké hranici

František Zich

Po rozpadu komunistického bloku prodělává Evropa zásadní společenské změny. Nastolené složité procesy přeměny uvnitř jednotlivých zemí i změny ve vzájemných vztazích mají zásadní význam pro evropské sjednocení. Denně zaznamenáváme aktivity, dohody mezi státy, opatření orgánů Evropské unie, které vedou k vytváření pravidel pro hlubší spolupráci a integraci Evropy. Současně však nelze přehlédnout mnohé, nemalé problémy, které tyto integrační procesy provázejí.

Je zřejmé, že v mnohém dosud není jasno, neexistuje ani úplná jednota v názorech na formu uspořádání základu evropské integrace, kterým je EU. Formální stránku integrace značně zkomplikovala sama skutečnost, že se Evropa zbavila fronty studené války a ostrých hranic, které ji rozdělovaly. Rázem se změnila měřítko integračních procesů. Nové demokracie mají zájem o vstup do institucí, které byly původně určeny jen té „první“ Evropě. Přinášejí si svoje obrovské problémy a zneklidňují a relativizují již dosažené výsledky integrace. Ta „první“ Evropa si brání svoje vymoženosti a ta „druhá“ je chce také pro sebe. Vezmeme-li v úvahu, že je zde patrně ještě „třetí“ – vzdálenější a bojující „čtvrtá“ Evropa, pak je zde až příliš mnoho problémů k řešení. Ponechme nyní stranou všechny věcné, politické, morální i další problémy evropské integrace a všimněme si toho, co je v současné době nejdůležitější, a to je převaha dobré vůle řešit všechny tyto problémy cestou dohody a vzájemné spolupráce. Převaha dobré vůle (tam, kde se neválčí) při řešení většiny problémů vzájemných vztahů mezi státy v Evropě vybízí k optimismu.

Vytváří podmínky pro jednání a nenásilné řešení mnoha vážných problémů a pro postupné celoevropské sjednocení.

K objasnění mnoha problémů významně přispívají i taková setkání jako je dnešní konference. Chtěl bych při této příležitosti poděkovat organizátorům CEFRESu za pozvání a vyslovit jim uznání za jejich přínos ke studiu a objasňování procesů společenských změn v Evropě.

Ve svém krátkém vystoupení se chci věnovat otázkám rozvoje přeshraniční občanské spolupráce na česko-německé hranici. Jakkoli jsou jednání vládních reprezentací významná a politické dohody mezi státy patrně základní a rozhodující, ke skutečné integraci Evropy nemůže dojít bez spolupráce mezi občany, bez dobrých sousedských vztahů na hranicích mezi státy. Chci říci, že vedle vytváření systému dohod a společných zákonů, ekonomických a technických norem, musí také probíhat integrační procesy na úrovni každodenních občanských kontaktů a spolupráce, které jsou konečným základem pro formování evropského společenství občanů.

Česko-německé pohraničí je územím, které vyžaduje speciální pozornost. S odsunem Němců po porážce fašistického Německa v druhé světové válce z tohoto území se dosud značná část tzv. sudetských Němců nesmířila. Politické změny v Evropě pak patrně vyvolávají nové naděje a plány na vyrovnání. Přihlédneme-li k aktuálním požadavkům některých sudetoněmeckých organizací, velice snadno by se toto území mohlo stát jádrem sváru a novým ohniskem evropského napětí.

Pohraniční území Čech, odkud byli odsunuti Němci, je také poznamenáno řadou problémů, jako je nerovnoměrné a ve srovnání s předválečným stavem neúplné osídlení, značná nerovnoměrnost ekonomické aktivity a v neposlední řadě i relativně nižší stabilita a kvalifikovanost obyvatelstva.

Ze všech těchto důvodů je důležité studovat změny a procesy, které zde probíhají.

Předmětem výzkumného zájmu skupiny vědeckých pracovníků Sociologického ústavu jsou především sociální změny, k nimž dochází v česko–německém pohraničí v důsledku vnitřních transformačních procesů a vlivů plynoucích z přeshraniční spolupráce. Náš zájem je široký, snažíme se registrovat změny a procesy týkající se sociální struktury (změny sociální pozice lidí, vznik nových vrstev, místních elit apod.), procesy občanské a kulturní spolupráce, formování nových vztahů mezi Čechy a Němci a redefinování postojů k Němcům. V neposlední řadě zkoumáme i procesy vytváření struktury obyvatelstva českého pohraničí po odsunu Němců po roce 1945, jeho vazeb na region, stabilitu apod.

Součástí transformace postkomunistických zemí jsou také procesy vytváření, respektive obnovy občanské společnosti, která byla v systému politické moci jedné strany redukována jen na některé své projevy. Prosazením politického systému, který funguje na demokratických principech, byl vytvořen základ pro plnou obnovu občanské společnosti.

Stručně řečeno jde o to, aby politický systém státní moci umožňoval normální fungování občanských vztahů na principech:

- svobodného kontaktu každého s každým podle zásady občanské rovnosti,
- svobodného sdružování, vytváření sítě neformálních vztahů a vazeb, bez kontroly politických orgánů, možnost zakládat různé zájmové i jiné instituce,
- participace v různých občanských institucích podle vlastní vůle, mít možnost tyto instituce zakládat a měnit,
- vytváření občanských vztahů na principech všelidských hodnot, úcty a respektování zájmů jiných skupin,
- minimalizovat zásahy státní moci do občanského života jen na projevy, které ohrožují podstatu demokracie a principy soužití rovných lidí.

Těžiště obnovy a rozvoje občanské společnosti spočívá v odstranění nedemokratických metod politické kontroly plynoucích ze systému vlády jedné strany.

Procesy obnovy a vytváření občanské společnosti však nejsou jen vnitřní záležitostí postsocialistických zemí. V pohraničních regionech se dotýkají i zahraničního souseda. Nastolení dobrých občanských vztahů přes hranice je důležitým předpokladem úspěšného procesu integrace Evropy. Přes jistá národní specifika občanských vztahů v jednotlivých zemích musí občanské kontakty, vztahy a konečně i základní principy systému občanské společnosti fungovat nejen v rámci jednotlivých států, ale musí přesahovat hranice.

Koneckonců principy občanské společnosti musí být srovnatelné a fungovat ve všech zemích. Princip občanství je nadřazován národnímu i v základech vytváření evropského společenství. Konkretizaci vidíme například v možnosti svobodného usídlování v kterékoliv zemi unie.

Nadřazení občanského principu národnímu není bez mnoha problémů a konfliktů. Jde o velice citlivou záležitost. Dobré fungování této zásady nespočívá v by sebedůraznější proklamaci, nestačí ani její jednostranné dodržování, ale musí být respektována a musí fungovat ve všech zúčastněných zemích. Jen v tom případě funguje jako systémová zásada. S tím souvisí i problém fungování občanství jako výchozí hodnoty pro řešení mezinárodních, nacionálních a etnických otázek. V chápání a dodržování principu občanství spočívá i reálná možnost řešení zmíněného historicky založeného sudetoněmeckého problému. Tuto hodnotu jako výchozí ve vztahu k Německu pregnantně prezentoval ve svém nedávném projevu prezident ČR Václav Havel (projev na Univerzitě Karlově dne 17. 2. 1995). Princip občanství, občanské společnosti může být účinným východiskem z možných sporů o spravedlnosti či nespravedlnosti vysídlení Němců z české-

ho pohraničí po druhé světové válce a o případné narovnání této záležitosti, ale musí být respektován oběma stranami. Pokud jedna strana bude zdůrazňovat princip národního zájmu, ruší tím i možnost uplatnění občanského principu u druhé strany.

OBNOVA OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI PŘES HRANICE

Stojíme nyní před otázkou, jak je to s procesy normalizace občanské společnosti v českém pohraničí a vytváření občanských vztahů přes hranice.

Podle výsledků našich empirických šetření je celkově situace ve sféře česko-německých občanských vztahů, alespoň na naší straně hranice, příznivá. Avšak zdá se, že z hlediska tvorby občanské společnosti přes hranice jsme teprve na počátku.

Základní podmínkou obnovy významu občanského principu byl konec studené války, zrušení neprodyšných hranic, umožnění svobodného pohybu občanů přes hranice. To se týkalo hlavně hranice s Bavorskem. Ale ani na hranici se Saskem, kde sice nebyly dráty, nebyla situace pro občanské vztahy normální. Existovala dosti silná kontrola, převažovaly organizované a tedy do značné míry formální vztahy přes hranice, nedostatečná společnost často stavěla občany obou zemí, by fungujících na stejném politickém principu, do role konkurentů. To vyvolávalo nespokojenost a averze, které v mnohém přezívají dodnes. Mohli bychom to ilustrovat zřetelně kritičtějším postojem obyvatel česko-saského pohraničí k Němcům než postojem, který zaujímají obyvatelé česko-bavorského regionu. Je ovšem třeba konstatovat, že přes restriktce a deformace občanských vztahů mezi ČSSR a NDR, byly zde mnohem častěji a intenzivněji navazovány vztahy mezi obyvatelstvem, včetně zakládání rodinných vazeb, než na západní hranici s Německem.

Otevření hranic umožnilo rozvoj občanských kontaktů jako předpoklad pro formování přeshraničních občanských vztahů. Formování přeshraniční občanské společnosti je třeba vidět jako dlouhodobý proces, který souvisí s geopolitickou situací v Evropě, s politickým řešením vztahů mezi oběma státy na úrovni dohod a legislativy. Nicméně normalizace, tj. především sama možnost každodenních občanských styků, vytváří rovněž důležitý předpoklad pro tuto příští přeshraniční občanskou společnost.

Podle výsledků empirického výzkumu, který jsme uskutečnili v listopadu 1994 (dotazováno bylo 1356 obyvatel ve 14 příhraničních okresech česko-německého pohraničí), využilo možnosti vycestovat do Německa (alespoň jednou) 57 % dotázaných. Jak ukazují jiné výzkumy, jde stále především o nákupní turistiku, (zhruba dvě třetiny), nebo o krátkodobé jednodenní výlety. Tento druh cestování neumožňuje formování hlubších občanských vztahů, většinou jde jen o individuální kontakty s obsluhujícím personálem, nebo o jednoduchá informativní setkání na ulici.

Hlubší občanské vztahy vznikají v pracovním, nebo dlouhodobějším obchodním styku. Podle našeho zjištění pracuje, nebo pracovalo v Německu 4,8 % dotázaných. Obchoduje s německými firmami 4,1 %, zastupuje německou firmu u nás 1,6 % dotázaných. Jen tedy relativně malá část obyvatel pohraničí realizuje kontakty intenzivního charakteru. Přitom zřejmě existují regionální rozdíly. Ve výzkumu obyvatel okresu Cheb v roce 1993 jsme zjistili, že pracovně jezdí do Německa 9,8 % dotázaných. Je ovšem rovněž možné, že se v roce 1994 změnily možnosti zaměstnání v Německu.

Veliký význam pro formování občanské společnosti přes hranice mají přátelské a příbuzenské vztahy. Výzkum na Chebsku ukázal, že známé má v Německu kolem 40 % dotázaných, přátele asi 30 % a příbuzné kolem 25 %. Přitom nezanedbatelná část těchto vztahů je nových, vzniklých až po roce 1989. Výzkum provedený ve všech pohraničních okresech však ukázal, že za známými, přáteli, či příbuznými (alespoň 1x za rok) vycestovalo v loňském roce jen necelých 13 % dotázaných.

Vezmeme-li tyto informace jako východisko pro poznání procesů obnovy tohoto spontánního a vlastně základního druhu občanských vztahů přes hranice, musíme konstatovat, že celkově nejsou dostatečné.

Intenzivnější formy přeshraničních kontaktů realizuje zhruba 15 – 20 % obyvatelstva, dalších asi 40 % dotázaných je jen ve velmi náhodném kontaktu s Němci a zbývajících 40 % je v tomto ohledu víceméně mimo.

Na rozvoj občanských vztahů mají samozřejmě vliv i kontakty s Němci, kteří přijíždějí do ČR. Kvantitativně jde o významný jev, avšak rovněž opět převažují krátkodobé návštěvy a tedy i zde dochází jen k pomalému přírůstu trvalejších přeshraničních občanských vztahů. (Zde stojí za zmínku poměrně intenzivní, ale velmi problematické a neblaze proslulé kontakty v rámci „sexuální turistiky“.) Díváme-li se na otázku obnovy občanské společnosti přes hranice z pozice občana českého pohraničí, nejsou tedy vyhlídky na normalizaci občanských vztahů přes hranice příliš optimistické.

Vedle těchto víceméně spontánních kontaktů však existují kontakty a vztahy, které jsou založené na spolupráci institucí, organizací případně občanských sdružení. Jde fakticky rovněž o projevy obnovy občanské společnosti přes hranice. Jedná se o různé aktivity, jejichž motivace vyplývá jak ze zájmu jednotlivců, tak skupin obyvatel, nebo různých organizací na obou stranách hranice. Je to například zakládání společných přeshraničních sdružení a organizací na ochranu přírody, ekologická hnutí, některé dohody zájmových organizací a jejich spolupráce (sportovní kluby, hasiči apod.), spolupráce a dohody obcí o řešení různých místních záležitostí a v neposlední řadě založení a činnost euroregionů. Jde o příklady přeshraniční „horizontální“ spolupráce, do níž vstupují státní instituce většinou jen nepřímo prostřednictvím příslušné legislativy.

Samozřejmě existují kontakty místních správních institucí, jako jsou okresní úřady, orgány policie, celní správy apod. Tyto kontakty a spolupráce jsou významné, ale ve vztahu k obnově přeshraniční občanské společnosti mají převážně oficiální obsah.

CO BRÁNÍ ROZVOJI OBČANSKÝCH VZTAHŮ PŘES HRANICE

Výše jsme konstatovali, že z pohledu obyvatel pohraničí nejsou kontakty se zahraničními sousedy v zájmu obnovy občanské společnosti přes hranice dostatečně intenzivní. Je tedy na místě otázka, zda jde o normální situaci, nebo jsou zde okolnosti, které optimalizaci vztahů přes hranice brání. Ve výzkumu obyvatel pohraničních okresů byly získány následující poznatky.

– Nejvíce dotázaných souhlasí s názorem, že rozvoji vztahů brání rozdílná ekonomická úroveň obou států (rozdílná kupní síla měn a rozdílné ceny – tento názor vyslovuje kolem 75 % dotázaných).

– 44 % dotázaných souhlasí s názorem, že rozvoji vztahů brání společné historické události (fašismus, válka, odsun), přičemž 18 % dotázaných se domnívá, že tento vliv je velmi silný.

– Značný podíl dotázaných, 46 %, uvádí velkou, nebo velmi velkou váhu faktoru „rozdílná národní povaha“.

– Rozdílný jazyk a jazykové problémy uvádí 39 % dotázaných.

– Kolem 30 % respondentů souhlasí s názorem, že intenzivnější spolupráci brání nedostatky v dopravní komunikaci, nedostatek přechodů, nedostatky v telekomunikaci a malá vzájemná informovanost.

Rozvoj občanských vztahů přes hranice a jejich určitá normalizace má tedy i podle odpovědí dotázaných obyvatel svoji hlavní překážku v rozdílné ekonomice. Rozdíl mezi markou a korunou v pohraničí působí přitom rozporným způsobem. Na jedné straně oživuje a podporuje rozvoj ekonomických vztahů (vznik přeshraničního pracovního trhu, rozvoj obchodních kontaktů, německé investice, využití kvalifikované a levné pracovní síly), na druhé straně však deformuje občanské vztahy a zejména sebevědomí Čechů. Patří sem i internacionalizace (nebo snad lépe vietnamizace) obchodu v pohraničních centrech a v blízkosti přechodů, rozvoj prostituce a s tím spojené další negativní jevy, jako je růst kriminality apod. Demoralizační důsledky těchto jevů na občanské hodnoty a občanské přeshraniční vztahy nelze zlehčovat.

Otázka samozřejmě je, zda je zde po ruce nějaké jednodušší řešení, než je dlouhodobý proces vyrovnání výkonu české ekonomiky a tím i vyrovnání rozdílů v hodnotě obou měn. Jak se zdá, tato situace je obtížně řešitelná. Neúčinné se jeví být různé administrativní metody, zákazy, kontroly apod. Morální dopady, které deformují optimalizaci občanských vztahů přes hranici jsou přitom oboustranné. Situaci využívají, a je třeba říci, že velmi umně, především různé deklasované skupiny. Jedním z nejvážnějších problémů, které přineslo otevření hranic, je právě růst kriminality a určitá její internacionalizace.

Ačkoliv většina dotázaných hodnotí otevření hranic pozitivně (53 %), je zde zhruba jedna pětina těch, kteří se domnívají, že tím spíše vznikly nové problémy. Mezi ně patří právě růst kriminality, což v jiné souvislosti uvádí 70 % všech dotázaných, dále růst cen kvůli Němcům (74 %). Naproti tomu např. názor, že v pohraničí roste národnostní napětí zastává jen necelých 40 % dotázaných.

NÁZORY NA TZV. SUDETONĚMECKOU OTÁZKU

Pro obnovu občanské společnosti přes hranice je rovněž důležité, jaké jsou vzájemné postoje obou národů vůči sobě. Na ty působí řada vlivů. Jak jsme viděli výše, mezi důležité, ale ne nejdůležitější, patří vzájemné historické zkušenosti. Je to především sudetoněmecká otázka, která nemůže být ve výzkumech pominuta. Výzkum z listopadu 1994 ukázal, že názory obyvatel pohraničí se v tomto ohledu významněji nemění. Názor, že odsun byl spravedlivý, zastává celkem 65 % dotázaných, z toho ovšem zhruba polovina respondentů dodává, že to sice bylo spravedlivé, ale ke způsobu odsunu má výhrady. Téměř stejný podíl názorů, že odsun byl spravedlivý, jsme zaregistrovali ve výzkumu v roce 1991. Názor, že odsun byl nespravedlivý, uvedlo v roce 1994 celkem necelých 8 %, v roce 1991 9,5 %. Určitý alibistický postoj vyjádřený formulací „bylo to nespravedlivé, ale rozhodly tak mocnosti“ uvedlo v roce 1994 10,8 % a v roce 1991 6,4 %.

Stabilní strukturu názorů zjišťujeme také u otázky jak by měl být řešen tzv. sudetoněmecký problém. Např. s názorem „přistoupit na všechny jejich požadavky“ souhlasil v loňském výzkumu jen jeden dotázaný. V roce 1991 to bylo 0,6 % dotázaných (absolutně 3 dotázání).

Zajímavé je rozložení názorů na způsob řešení formulovaný takto: „Celou věc vyřeší vstup ČR do EU“. S tímto názorem souhlasí 19 % dotázaných, nesouhlasí 43 % a zbytek neví. Stojí jistě za zamyšlení, zda respondenti kteří s tímto názorem nesouhlasí, vycházejí z předpokladu, že při vstupu do EU bude pozice české strany z ekonomického hlediska stále ještě nevýhodná, či zda pokládají věc již za vyřešenou, nebo vůbec nevěří v možné řešení celé této záležitosti. V každém případě se potvrdilo, že postoje obyvatel pohraničí k nastolování sudetoněmeckých záležitostí jsou s převahou odmítavé a jejich připomínání povede k zhoršování vzájemných občanských vztahů.

Pro náš diskutovaný problém, tj. jak probíhají procesy obnovy občanské společnosti přes hranice, je důležité, že existuje převaha pozitivních postojů k Němcům jako k celku. Pozitivní postoje v obecné rovině existují i vůči sudetským Němcům, jsou zde příklady různých setkání rodáků, jež proběhla přátelsky. Odmítavý postoj je vůči jejich požadavkům na jakékoli vyrovnání.

Dobré zkušenosti ze styku s Němci při návštěvách v Německu v současné době uvádí přes 60 % dotázaných. Naopak dobré zkušenosti s Němci jako návštěvníky ČR vyslovuje jen necelá čtvrtina respondentů z výzkumu 1994. Čím je způsoben tento rozdíl? Patrně jiným způsobem chování občanů jako návštěvníků v cizím prostředí. Němcům je ze strany našich obyvatel pohraničí vytýkána hlavně přílišná hlučnost a přehnané sebevědomí. Působí zde patrně i fakt, že v domácím prostředí je přítomnost zahraničních hostů vždy registrována a citlivěji vnímána.

ZÁVĚREM

Rozvoj občanských vztahů přes hranice má, jak je vidět, svoje přednosti i problémy. Pokládám za velmi důležité všemožně podporovat jejich rozvoj, posilovat množství kontaktů i procesy navazování trvalejších vazeb mezi občany.

Za mimořádně důležité považuji sledování všech negativních jevů, jež vedou k zhoršování vzájemných postojů. Nelze podle mého soudu nechat nadále bez povšimnutí, či bez hledání účinných prostředků jevy, které vedou k úpadku morální hodnoty občanských vztahů, či jakkoli podporují pocity národní výjimečnosti, či naopak pocit submisivity.

Pro formování občanské společnosti přes hranice je mimořádně důležitá hospodářská prosperita nejen pohraničí, ale celého státu. Přesto pro posílení pozice obyvatelstva v pohraničních regionech by bylo vhodné uplatnit „princip solidarity“. Překonání různých regionálních problémů zde předpokládá například daňové úlevy pro podnikatele, vytváření fondů rozvoje, či státní dotace do odvětví, která nejsou ekonomicky zcela perspektivní, ale zajišují existenci pro obyvatele v odlehlých místech. Jedná se zejména o zemědělskou výrobu.

Na česko-německé hranici byly vytvořeny euroregiony. Stav jejich činnosti je rozdílný. Nicméně jsou výrazem určité občanské aktivity a jsou – více či méně – institucionálně vybaveny. Představují tedy významný potenciál rozvoje přeshraničních občanských vztahů. Jejich fungování do značné míry závisí na dořešení územního členění České republiky. Vytvořením tzv. vyšších územně samosprávných celků by vznikly podmínky i pro uvolnění iniciativy a synergetických možností pohraničních a přeshraničních regionů.

Podpora Evropské unie přeshraniční spolupráci

Giorgio Ficarelli*

Pan Lepesant hovořil o hraniční identitě a zmínil se o pocitu marginálnosti, který nejčastěji charakterizuje vztah pohraničních oblastí k centru. Zdá se mi, že by bylo zajímavé se podívat, co můžeme udělat pro to, aby byl tento pocit marginálnosti nahrazen pocitem zcela opačným, pocitem, že příhraniční zeměpisná poloha poskytuje jak z kulturního, tak i z ekonomického hlediska jistá privilegia. Pan Zich zase hovořil o tom, že obyvatelé pohraničí obtížně akceptují nerovnosti ve vývoji mezi Českou republikou a Německem. I to pro nás představuje jeden z hlavních zájmů. Malý pohraniční styk vždycky zaujímal důležité místo v oblasti spolupráce mezi Českou republikou a Evropskou unií, a to od okamžiku zrození programu Phare v roce 1990. Evropská rada v Essenu v tomto směru přijala závazná rozhodnutí, která měla připravit půdu pro integraci těch zemí, s nimiž byly podepsány asociační dohody. Došlo k potvrzení podpory malému pohraničnímu styku a pole působnosti Evropské unie v této oblasti se rozšířilo až na hranice mezi jednotlivými zeměmi střední a východní Evropy i mezi těmito zeměmi a SNS.

Hlasování v Evropském parlamentu je výchozím bodem pro jednání o úloze Evropské unie v otázce malého pohraničního styku v České republice. V roce 1993 Evropský parlament odhlasoval rezoluci, která podporuje myšlenku vzniku zvláštního fondu určeného zemím střední a východní Evropy. Fond by měl těmto zemím umožnit rozvinutí malého pohraničního styku se zeměmi Evropského společenství. Až do té chvíle se totiž evropské fondy věnované na malý pohraniční styk (v rámci programu Interreg) daly použít pouze pro členské země Evropské unie. Pro země střední a východní Evropy, které sousedí s Evropským společenstvím, se s ničím podobným nepočítalo. Byl tedy vytvořen fond – jedná se o program CROCO (Crossborder cooperation), do nějž plynou prostředky částečně i z programu Phare. Od 1. ledna se rozšířila Evropské unie o další tři státy, takže nové dvě středoevropské země, které s nimi mají hranice, se staly volitelné. Celkově se tedy počet zemí volitelných pro program CROCO zvýšil na 10. Program CROCO předpokládá, že v letech 1995 – 1999 se každoročně vyčlení průměrně 150 milionů ECU na podporu malého pohraničního styku mezi členskými zeměmi Evropské unie a zeměmi střední Evropy.

Zpočátku byla reakce české vlády na toto rozhodnutí když ne negativní, tak alespoň málo nadšená. Na jedné straně česká vláda trvala na tom, že hlavním rysem programu Phare je to, že jej řídí jeho poživatelé, a tím pádem neodpovídalo její filosofii, aby část prostředků byla předem určena pro určité regiony. Na druhé straně se jí zdálo málo vhodné přiřknout tyto peníze oblastem, které jsou samy o sobě již privilegované tím, že leží blízko Německa. Podle české vlády jsou to naopak oblasti východní, nikoli západní, které potřebují od Společenství pomoc.

Nicméně zájem české vlády o nový program byl čím dál patrnější a malý pohraniční styk je dnes jednou z nejdůležitějších aktivit programu Phare. Z celkové výše 60 milionů ECU, které Česká republika obdržela, bylo vloni 25 milionů věnováno malému pohraničnímu styku. Letos, se vstupem Rakouska, se toto číslo pravděpodobně zvýší na 30 milionů. Obzvláště podporované činnosti se povinně týkají těchto oblastí: vybudování infrastruktury, která by umožnila co nejmenší zátěž při přechodu hranic, ochrana životního prostředí, hospodářská spolupráce.

Program Interreg, který je určen pouze zemím Evropského společenství, vstupuje v roce 1995 do své druhé fáze. Volitelnými sektory jsou doprava, energie, životní prostředí, zemědělství a rozvoj venkova, školení lidských zdrojů a ekonomické vzdělávání. Kromě toho Evropská rada v Essenu má v úmyslu změnit z hlediska institucionálního program CROCO tak, aby se zlepšila jeho komplementárnost k programu Interreg, který se uskutečňuje podél pohraničních oblastí členských zemí Evropské unie. V roce 1994 poprvé začal

---

* Překlad Kateřina Stará

fungovat program CROCO. V České republice bylo připraveno šest projektů v oblasti infrastruktury. Můžeme udělat první pozitivní bilanci, nebo projekty byly vypracovány rychle a byly předmětem vynikající spolupráce mezi českými a německými odpovědnými činiteli. V budoucím mnohaletém plánování se počítá s tím, že se bude klást větší důraz na bodovou spolupráci v oblasti ekonomické, turistické a vzdělávací.

Zároveň se předpokládá, že existující programy mohou být spolufinancovány i dalšími institucemi jako např. BERD nebo BEI (Evropská investiční banka).

Základním problémem je otázka institucionálních představitelů. Uvnitř Evropské unie se program Interreg může opírat o regionální činitele, v České republice tomu však tak být nemůže, nebo činitelé na regionální úrovni neexistují.

Jednou z nejdůležitějších operací, které Evropská unie uskutečnila v pohraničí, byl projekt na ochranu životního prostředí v severních Čechách. Jedná se o projekt černého trojúhelníku (Black triangle), který je řízen z kanceláře v Ústí nad Labem, kde spolupracují experti zainteresovaných zemí (po jednom z Německa, České republiky a Polska) a jeden expert Evropského společenství.

Tento program, který je dotován 6 miliony ECU na tři roky, má za cíl přispět k ozdravení životního prostředí v jedné z nejvíce znečištěných oblastí Evropy. Znečištění pramení zejména z těžby uhlí a z emisí místních elektráren. V současné době existuje několik projektů: spolufinancování různých zařízení, která umožňují vylepšení ekologické situace (instalace filtrů v elektrárnách, čistící stanice...), důležitý projekt monitorování, který spočívá v tom, že se rozmístí kvalitní stanice na měření stavu ovzduší, které umožňují řídit práci elektráren v závislosti na vývoji meteorologických podmínek. Zavedení tohoto projektu bylo delikátní, protože se zde zájmy Polska, České republiky a Německa rozcházejí. Neshody se týkaly zejména rozšiřování nashromážděných informací. Tento program dnes postoupil hodně kupředu. České elektrárny, kterých je v dané oblasti nejvíce, přizpůsobují svoji práci zjištěné úrovni znečištění. V dalších letech má Evropská unie v úmyslu zdůraznit lokální projekty na ozdravení a podpořit restrukturalizaci výroby energie v této oblasti.

K výše uvedenému programu připojme ještě program Otevření, který se netýká výhradně pohraničních oblastí, ale podporuje rozvoj vztahů mezi městy a regiony Evropské unie na jedné straně a střední a východní Evropy na straně druhé. V roce 1994 bylo v rámci tohoto programu sestaveno přes 100 projektů. Jejich cílem je podporovat kontakty a výměny ve všech oblastech místního života.

Evropská rada v Essenu kromě jiného též iniciovala program, který podporuje malý pohraniční styk mezi zeměmi střední a východní Evropy a mezi těmito zeměmi a bývalým Sovětským svazem. Program se týká zejména přechodu hranic, životního prostředí, celních kontrol, kontroly pašování drog; smyslem je připravit další rozšíření Evropské unie a přitom dbát na rozvoj jejích budoucích vnějších hranic.

Evropská unie podporuje rozvoj malého pohraničního styku mezi zeměmi Evropské unie a jejími východními sousedy, mezi nimi samotnými i mezi nimi a SNS. Tím se snaží zmenšit rozdílnosti v životních úrovních a přispět k jednomu z cílů Paktu stability definovanému 27. a 28. května 1994 v Paříži, konkrétně „podporovat dobré sousedské vztahy v otázkách hranic a menšin stejně tak jako v oblasti regionální spolupráce“.

Diskusní příspěvky

Praktické zkušenosti ze spolupráce překračující hranici – Euroregion Nisa

Jaroslav Zámečník

Euroregiony, jinými slovy regiony přesahující státní hranice, se staly objevem Evropy po 2. světové válce. První začaly vznikat v 60. letech na německo-holandské hranici. Jestliže na konci 80. let lze registrovat zhruba 40 euroregionů, pak v současné době jich existuje okolo 110. Významnou měrou k celkovému počtu přispěly euroregiony vzniklé v zemích bývalého východního bloku, především pak na hranici s EU. Důvodem jejich vzniku v mnoha případech mohly být společenské změny (demokratizace společnosti), snaha komunálních a regionálních politiků přispět v rámci svých možností k odstranění nedostatků plynoucích z okrajové (hraniční) polohy spravovaného území nebo úsilí o obnovení tradičních historických obchodních spojení nebo kulturních kontaktů. Svoji roli sehrála i očekávaná možnost podpory hranice přesahující spolupráce podle vzoru **Interreg 1**.

Vznik Euroregionu Nisa se datuje iniciační konferencí „Trojmezi“, konanou v květnu 1991 v německém městě Zittau. Konference se vedle německých, českých a polských regionálních a komunálních politiků, vědců, ekonomů aj. zúčastnil i premiér ČR dr. Pithart a předsedkyně ČNR dr. Dagmar Burešová. Důležitým výsledkem tohoto setkání bylo vytvoření **Memoranda** všemi zástupci tří zemí, které nastínilo směr dalšího vývoje. Záštitu nad touto konferencí převzali prezidenti jednotlivých států: pan Václav Havel, pan Richard von Weizsäcker a pan Lech Wałęsa. Následně byl vypracován na základě zkušeností západoevropských pohraničních regionů model způsobu (struktury) spolupráce, který je dodnes pracovním základem. Klíčové bylo vytvoření hranici přesahujících dokumentů a zřízení sekretariátu.

Euroregion Neisse – Nisa – Nysa je dobrovolné zájmové demokraticky organizované sdružení obcí, měst a okresů. Po právní stránce toto sdružení nemá vlastní právní subjektivitu. Euroregion je tvořen třemi samostatnými sdruženími (českým, polským a německým) s právní subjektivitou. Každé sdružení má v Radě deset mandátů. Rada je nejvyšším orgánem Euroregionu. Pracovní grémia jsou prezidium, sekretariát a pracovní skupiny. Výkonným a administrativním orgánem je sekretariát, všechny ostatní orgány jsou čestné. Při činnosti Euroregionu Nisa jsou uplatňovány následující základní principy: parita, rotace, konsensus a rovnocennost. Cílem sdružení je spolupráce v otázkách územního plánování a uspořádání, snaha o zachování a zlepšování životního prostředí, o zvyšování životní úrovně obyvatel, o rozvoj a zlepšení infrastruktury přesahující hranice, spolupráce při likvidaci požárů a přírodních katastrof, úsilí o rozvoj veřejnědopravního pohraničního styku, turistiky, kultury, zlepšování mezilidských vztahů, spolupráce v sociální a humanitární oblasti aj.

V rámci Euroregionu Nisa je nyní pro tříleté zkušenosti rozpracováno nebo sledováno zhruba přes 100 projektů nebo akcí. Bohužel není v možnostech tohoto příspěvku uvést pro názornost alespoň výčet těchto akcí. Je však možno uvést, že se týkají ochrany životního prostředí (např. společné čištění odpadních vod), doprava (otevírání hraničních přechodů), vzdělávání (spolupráce škol, založení mezinárodního vysokoškolského institutu v Zittau aj.), kultura (Europera – studentský symfonický orchestr), hospodářství (spolupráce obchodních komor), spolupráce hasičských sborů (skutečné společné zásahy při požárech v Zittau a v Hrádku n. N.) a řada dalších.

Euroregionu Nisa se pozitivně dotkla skutečnost, že se Evropská unie v roce 1994 rozhodla podpořit rozvíjející se spolupráci přesahující hranice v těch regionech, které leží na východní hranici EU. Ročně tak bude

z rozpočtu EU vydáno asi 150 mil. ECU, pro ČR z toho asi 25 mil. ECU, tj. cca 850 mil. Kč, pro oblast Euroregionu Nisa pak vychází cca 130 mil. Kč ročně až do roku 1999. Je možno konstatovat, že v současné době není dosud vyřešen způsob nakládání s těmito prostředky, tzn. není vyřešeno, na jaké úrovni se bude o jejich využití rozhodovat, zda na úrovni centrální (ministrské) nebo úrovni regionální (komunální). K tomuto problému je nutno podotknout, že např. celkový součet rozpočtů měst, obcí a okresních úřadů v oblasti Euroregionu Nisa je asi 4 miliardy Kč. Prostředky EU na podporu hranice přesahující spolupráce pro tento region činí v poměru k této částce cca 3 %. Tyto prostředky nemohou být použity na „spotřebu“ a nemohou ani řešit všechny problémy v regionu existující. Jedná se tedy o prostředky nadstandardní, pro nadstandardní činnosti, které by měly stimulovat další rozvoj regionu, „probudit“ endogenní potenciál regionu. Pak tedy je na místě znovu se ptát, zda-li toto dokáže lépe stát (který disponuje státním rozpočtem a měl již řadu příležitostí tak činit) nebo zda ten dotyčný (v tomto případě region a jeho politici), kterých se toto přímo týká. Každopádně jedním z cílů EU při podpoře přeshraniční spolupráce je i podpora zavedení decentralizace a subsidiarity.

Dalším problémem dosud zůstává samotné pojmenování „euroregion“. Centrálními orgány ČR je doporučováno údajně vhodnější označení – pracovní společenství. Právní analýza nám prokázala, že označení pracovní společenství (německy Arbeitsgemeinschaft) není zakotveno v čs. právním řádu (je ale přítom v německém), což by znamenalo nutnost přizpůsobit se německému právnímu řádu a vytvořit tak velmi těsné společenství podléhající přísnějším pravidlům než volné sdružení označené slovem euroregion.

Během konference zaznělo několik konstatování, na která snad lze reagovat následovně.

Bylo řečeno, že „euroregiony pravděpodobně nejsou v ČR tím správným řešením situace“. Je otázkou, zda známe lepší řešení. Pak je tedy aplikujme. K tomu jenom lze říci, že příhraniční spolupráce je pozitivním atributem potenciálního člena EU.

Nejen zde na konferenci, ale i dříve byla zmíněna skutečnost, že hranice euroregionů v ČR mohou připomínat jisté uspořádání do roku 1945. Zde lze velmi obtížně argumentovat, ale je přece nadmíru jasné, že pohraniční euroregion např. okolo Pardubic nebo Kolína, který by snad nepřipomínal vůbec nic, je holý nesmysl.

K výsledkům průzkumů veřejného mínění na konferenci uváděným lze snad podotknout, že jejich interpretace by asi potřebovala hlubší sociologicko–demografickou analýzu. Je jisté, že nelze zkoumat a prezentovat názor na euroregiony paušálně (je zde přece heterogenita). Záleží i na formulaci otázky – lze se občanů ptát „Jste pro euroregion, který pomůže k otevření hraničního přechodu?“ Nebo naopak „Jste pro euroregion jako pro další instituci?“ apod. Velmi zavádějící se jeví při průzkumech např. stavění smyslu euroregionů jakožto řešení česko–německých vztahů, či cosi vyplývající ze společné historie. Hrubým omylem je i zaměňování euroregionů za problematiku evropských regionů ve smyslu Evropa regionů.

Na konferenci zaznělo, že Euroregiony snad „předběhly dobu, že asi 50 % obyvatel vlastně neví o co jde, nezná výsledky“ apod. Euroregiony jsou tady, tak jako jinde (je jich přes 110), vznikly na základě určitého stavu v pohraničních regionech, na základě určitých problémů, které existují. Předběhly by dobu tehdy, když by byly „implementovány“ odněkud z centra, uměle, z dálky, bez možnosti rozlišovat detaily. Euroregion Nisa vznikl zdola, na základě existujících problémů a vůle je řešit – prostřednictvím hranice přesahující spolupráce. Co se týká počtu obyvatel, kteří znají, co vlastně euroregion je a přináší, lze říci, že významnou roli v tom hraje umění publicity a potom totiž euroregion jako takový nutí opouštět zavedené způsoby, stereotyp, nutí začít nějak jinak, včetně myšlení, začít si cenit i zdánlivě „malých“ výsledků.

Závěrem se snad hodí říci, že hranice států jsou jizvami na tváři Evropy. Euroregiony lze pak s trochou nadsázky nazvat hojivými náplastmi na těchto ranách.

Vybrané poznatky ze sociologického šetření v česko-německém pohraničí

Milan Jeřábek

Úvod do problematiky

O problematice českého pohraničí se hovoří již od 30. let 20. století. Naše pohraničí netvořilo nikdy, ani netvoří, jednotný celek, a už z pohledu fyzickogeografického a jeho vlivu na rozvoj příslušného území, nebo stupně využití či osvojení jednotlivých oblastí a jejich významu pro celostátní ekonomiku. Také ve vztahu k sousedovi za hranicí a k dění tam byly a jsou odlišné podmínky a možnosti. Zatímco na Bavorsko se v nedávné minulosti pohlíželo jako na potenciálního „nepřítele“ zastupujícího diametrálně odlišné zájmy Západu, hranice s dnešním Saskem představovala v současné terminologii „vnitřní“ hranici uvnitř bloku zemí tehdejší RVHP.

Jiný vývoj politický i ekonomický se dnes odráží v jiných možnostech budoucí spolupráce. K tomu navíc přistupují programy EU k podpoře přeshraniční spolupráce i na „vnějších“ hranicích, např. INTERREG, PHARE – CBC (CROCO). České pohraničí vůči Německu a částečně také Rakousku proto ve velice krátké době mění svoji geopolitickou polohu a stává se (mělo by se stát) z území periferního územím zprostředkujícím. Vedle hierarchicky postupujících změn se tak uplatní rovněž princip blízkosti či sousedství, jehož naplňením se transformuje společnost i ekonomika. V česko-německém pohraničí se setkáváme se synergickým působením změn, vyvolaných jak transformačními procesy, tak „otvíráním se Evropě“ a vlivem „velkého a bohatého“ souseda.

Dosavadní výzkum pracoviště zabývajícího se již několik let systematicky česko-německým pohraničím vyústil v solidní základnu „měkkých“ dat, pomocí nichž je možné analyzovat změny v sociální struktuře obyvatelstva i celkové dopady na ekonomiku a společnost. Pozornost je přitom věnována problematice stability obyvatelstva a migraci, občanským kontaktům, postavení euroregionů, historickým souvislostem atd.. Současně s posledním realizovaným průzkumem v celém česko-německém pohraničí (1236 respondentů) provedl náš tým rovněž doplňující šetření s těžištěm respondentů v okresech Most a Teplice. Analýzou téměř 300 dotazníků jsme rozšířili své poznatky v otázkách souvisejících s místem (oblastí) bydliště dotazovaných, v otázkách týkajících se znalostí německého území a hodnotících přeshraniční vztahy a regionální (lokální) spolupráci včetně pracovního trhu. Můj příspěvek si všímá několika tematických okruhů, podle mého názoru relevantních k tématu konference.

1. Konkrétní projevy v bydlišti respondenta, způsobené otevřením hranic a rozvojem styků s německými sousedy

Již v úvodu bylo naznačeno specifické postavení české strany pohraničního území k Německu. Územní diferenciaci se přitom neuplatňuje pouze ve srovnání území přiléhajícího k Bavorsku, resp. Sasku. Rovněž tak obtížné je určit, do jaké míry se na již uskutečněných či právě probíhajících změnách podílejí vnitřní změny – tj. transformace české společnosti či vnější vlivy, vyjádřené zahraničním působením a především pak německým živlem. Proto v odpovědích na otázku „Co přineslo otevření hranic a rozvoj styků s německými sousedy ve vašem bydlišti?“ jsou zastoupeny zhruba rovnoměrně obě skupiny konkrétních projevů a podle míry vlivu se v podstatě střídají – viz tabulka č.1.

Tabulka č. 1 – Konkrétní projevy v bydlišti respondenta, způsobené otevřením hranic a rozvojem styků s německými sousedy

míra vlivu (% zastoupení)	velmi	částečně	ne	neví
zvyšování cen kvůli Němcům	43,3	30,9	17,9	7,9
nárůst kriminality	42,3	29,6	15,2	12,9
„Němci zde lacino nakupují nemovitosti“	41,7	22,7	11,6	24,0
přírůstek německých investic	35,6	37,5	7,2	19,8
zlepšení obchodní sítě a vybavenosti	25,4	50,8	16,1	7,7
„ztrácíme národní hrdost“	24,1	28,2	41,5	6,2
„pomáhá nám to vrátit se mezi vyspělé státy“	21,5	49,0	17,3	12,3
zlepšení celkového vzhledu obce	20,5	42,9	31,5	5,1
vznik nových neformálních vztahů mezi Čechy a Němci	19,5	43,7	10,1	26,7
možnost nalezení práce v Německu	17,9	47,4	7,7	27,0
„celkově na tom vyděláváme“	12,9	30,7	34,5	21,9
nárůst sudetoněmeckého vlivu	11,6	23,1	40,4	24,9
širší nabídka pracovních míst	11,4	35,0	36,0	17,6
nárůst národnostního napětí	11,0	28,3	44,2	16,6

Přece jen významnější je působení německého elementu, a to s přímými dopady v ekonomické rovině, jakož i důsledky etnickými či společenskými. Více než 2/3 respondentů souhlasí, že velmi či částečně: „dochází ke zvyšování cen kvůli německým návštěvníkům“, „Němci zde lacino nakupují nemovitosti“ a „přibývá zde německých investic“. Největší regionální rozdíly se vyskytují u prvního z uváděných projevů, když mezní relativní hodnoty nacházíme dokonce u sousedních regionů: západ 62,3 vs. severozápad 28,4 % pro

odpověď velmi. Přírůstek německých investic je naproti tomu vyšší v centrální části česko-německého pohraničí.

Za rozporuplné či nejednoznačně orientované (pozitivně, resp. negativně) můžeme posuzovat projevy interetnické. Z tabulky je patrné, že určitá část respondentů se domnívá, že „ztrácíme národní hrdost“. Příznivé zjištění poskytují podotázky zaměřené na sudetoněmecký vliv a národnostní napětí. Těmto projevům přikládá většina respondentů jen okrajový význam – u 2/3 nehrají žádnou či jen částečnou roli. Při zachování těchto proporcí je situace v prostoru mezi Tachovem a Ústí n.L. o poznání horší. Na druhou stranu navazování nových přeshraničních kontaktů je poměrně pomalé, výrazně rychlejší je pak v bavorském příhraničí – v obou oblastech kolem 25 % pro odpověď velmi.

Z „neněmeckých“ projevů se nejvíce prosazuje tvrzení, že „zde – tj. v pohraničí – vzrostla kriminalita“. U ostatních podotázek převažují odpovědi „částečně“, svědčící o nejednoznačném posuzování probíhajících změn jednotlivými respondenty. Celkově lze říci, že projevy v ekonomice úzce souvisí, resp. jsou podmíněny výraznou nerovnováhou a na úseku financí kurzem vůči DM. V občanských, mezilidských či etnických vztazích je vytvořena solidní výchozí pozice pro jejich další rozvoj. Za zmínku stojí vysoký podíl odpovědí „neví“ u některých podotázek 1/5 – 1/4.

2. Překážky rozvoje přeshraniční spolupráce

Na předchozí kapitulu navazuje část, věnovaná bariérám rozvoje přes hranice České republiky a Německa, resp. obou sousedních zemí: Svobodného státu Bavorsko a Svobodného státu Sasko – by v tabulce č. 2 jsou údaje za celé území.

Tabulka č. 2 – Překážky rozvoje přeshraniční spolupráce

Síla vlivu (% zastoupení)	výrazná	podstatná	nepatrná	žádná	neví
rozdílná kupní síla měny	34,8	41,9	13,6	4,5	5,2
rozdíl v cenách zboží a služeb	27,7	41,1	20,1	6,4	4,7
historické události (fašismus, válka, odsun)	18,3	25,6	33,1	15,9	7,0
rozdílná národní povaha	10,6	34,5	38,1	11,0	5,8
nevyhovující dopravní komunikace, přechody, telefonizace apod,	9,3	23,6	35,6	20,2	11,3
rozdílný jazyk	7,9	31,3	40,7	14,9	5,1

nedostatečné informace přes hranice	7,0	23,3	33,4	19,2	17,1
rozdílný politický systém	6,9	16,9	33,4	25,3	17,5

Vývoj v tomto území probíhal po staletí ve vzájemném ovlivňování, propojování četnými kontakty ekonomickými, institucionálními i občanskými. Od vzniku samostatného Československa v r.1918 se však postavení českého pohraničí výrazně změnilo, ocitlo se na okraji zájmu a některé jeho oblasti – především ty méně rozvinuté – trvale, a po r.1945 ještě rychleji, upadaly. Byly zpřetrhány tradiční obchodní i kulturní vazby do sousedního Německa resp. donedávna k oběma státům zcela rozdílné vojenskopolitické i společenskoeconomické orientace. Změny u nás i v Německu od počátku 90. let odstartovaly bezesporu novou etapu vzájemných vztahů, a to na úrovni státní, resp. republikové (zemské), regionální i lokální. Do konce r.1994 – doby provedení sociologického šetření – se rozvinuly nové či obnovily původní formy přeshraniční spolupráce. Jaké jsou ale současné překážky, jejichž eliminací, případně omezením, by bylo možné rozšířit dosavadní úroveň? Tato otázka stála na počátku dalšího hodnocení.

Sledované okolnosti můžeme opět rozdělit do dvou skupin. První je tvořena zejména ekonomicko-technickými faktory, ve své povaze relativně snadno se měnícími, druhá skupina je složena více méně ze stabilních daností (snad s výjimkou posouzení historických událostí). Spíše optimisticky lze hodnotit, že větší význam je přisuzován faktorům v čase proměnlivým.

Prvé dva faktory považuje za důležité 2/3 – 3/4 respondentů, jsou to – v porovnání s ostatními okolnostmi – výrazně nejvýznamnější překážky rozvoje přeshraniční spolupráce. Zároveň však lze předpokládat, že právě tyto rozdíly se budou postupně vyrovnávat. Historické, resp. s válkou související události budou jako překážka nepochybně také klesat, což bude souviset nejen s úbytkem přímých pamětníků, ale i s procesem vzájemného sblížení. Hodnocení rozdílné národní povahy vyznívá v podstatě neutrálně, nebo odpovědi jsou rovnoměrně rozloženy a převažují prostřední kategorie. U zbývajících faktorů převažuje pozitivní hodnocení, které je nepovažuje za překážky rozvoje.

Meziregionální rozdíly u jednotlivých faktorů jsou poměrně malé. Největší zjistíme u historických událostí, u nichž vystupuje centrální oblast (přes 20 % odpovědi výrazný vliv), oproti okrajovým oblastem s cca 15 % téže odpovědi. Odobná situace je u odpovědi podstatný vliv. Za zmínku stojí ještě faktor rozdílné kupní síly měny. Průměrná hodnota je složena z bavorského a saského příhraničí, lišících se zhruba o 10 bodů (cca 40 ku 30 % odpovědi výrazný vliv).

3. Pohraničí a stát – postavení, specifika, regionální politika

Další kapitola se týká posouzení pohraničního území respondenty ze severozápadních Čech, přičemž vybrány byly opět jen některé aspekty. Přirozeně je tato problematika silně subjektivně reflektována, a tak získané poznatky považujeme raději za více či méně orientační. Navíc přistupuje spíše kritické hodnocení, které nemůžeme srovnat ani s jinými oblastmi, ani s jinými tematickými okruhy.

První otázka se zaměřuje na hodnocení příslušné oblasti a jejích specifíků pro stát. Téměř všichni dotázaní souhlasí s tvrzením, že žijí v pohraniční oblasti. Zároveň ji však většina nepokládá za periferii v rámci republiky. Pohraničí chápou jeho obyvatelé za území s dobrými rozvojovými možnostmi a s výrazným přínosem do celostátní ekonomiky. Snad překvapivé je zjištění o úloze polohy, když respondenti se stejnou měrou přiklánějí k výhodám, resp. hodnotí ji neutrálně až negativně – tabulka č. 3.

Tabulka č.3 – Specifika pohraničního území pro stát

„Jedná se o území“	souhlas
s výrazným přínosem do ekonomiky ČR	80,4
s dobrými rozvojovými možnostmi	77,1
těžící ze své geografické polohy	59,2
pro uplatnění regionálních podpůrných opatření	53,5
nevyžadující zvláštní přístup státu	32,3

Následně byl sledován zájem centrálních státních orgánů o řešení přeshraniční spolupráce. Rozložení odpovědí (pětistupňová škála) je poměrně symetrické s mírnou převahou spíše negativního hodnocení, dvě poslední úrovně – tj. zájem okrajový či nepatrný se podílejí téměř 2/5 na všech odpovědích. Třetina dotázaných se však k této otázce nebyla schopna vyjádřit.

Druhé téma shrnuje názory obyvatel na současnou úroveň přeshraniční spolupráce, jejich možností i praktických výsledků. Z forem těsnosti spolupráce jsou mírně preferovány vzájemné úmluvy a dobrovolné sladění činnosti (36,4 % odpovědí), další možnosti – tj. společná rozhodnutí na regionální a lokální úrovni oboustranné informace o aktuálních záměrech jsou zastoupeny shodně o několik bodů méně. Získali jsme rovněž názory obyvatel na finanční zajištění této činnosti. Přetrvává závislost na zdrojích státního rozpočtu, rozdíly ve významnosti ostatních možností – viz tabulka č. 4 – již nejsou výrazné.

Tabulka č. 4 – Zdroje finančních prostředků

Možnosti pořadí podle důležitosti (1. – 4. a celkové)	1.	2.	3.	4.	celk.
ze státního rozpočtu	48,5	25,5	18,2	8,8	1,9
zvláštní dotací, úvěrem, půjčkou	14,7	27,9	37,2	19,4	2,5
z místních/územních rozpočtů	21,5	26,9	18,6	32,9	2,6

ze zahraničních zdrojů	15,4	19,7	26,0	38,9	2,8

U otázky „Na jaké úseky by se měla spolupráce soustředit“ získaly všechny možnosti alespoň polovinu kladných odpovědí – tab. č. 5. Tato zjištění jsou do určité míry v rozporu se znalostmi respondentů o konkrétních společných projektech, kde nejčastěji uvádějí připravovanou výstavbu dálnice (Praha) – Ústí n.L. – Dresden – (Berlín) a již provozovanou kombinovanou přepravu kamiónů po železnici mezi Lovosicemi a Drážďany.

Tabulka č. 5 – Vhodnost úseků přeshraniční spolupráce

	souhlas
životní prostředí a ochrana přírody	96,9
cestovní ruch a turistika	83,8
regionální a hospodářský rozvoj	80,2
sociální rozvoj (zdravotnictví, kultura atd.)	75,8
infrastruktura vč. dopravy	60,5

4. Znalosti respondentů o euroregionech v česko-německém pohraničí

Pojem „euroregion“ k nám pronikl po plném otevření hranic v roce 1990. Vyvolával představu jakési zkratky, vedoucí z izolace přímo do Evropy. V následné konjunkturální periodě pokryly celé česko-německé pohraničí (k Bavorsku a Sasku) euroregiony, máme také příklady s Polskem a Rakouskem. Dnes působí 5 euroregionů: Šumava/Böhmerwald, Egrensis, Krušné hory/Erzgebirge, Labe/Elbe, Nisa/Neisse. Jsou v různém vývojovém stupni, podobně rozdílné jsou také úrovně spolupráce a vliv v jednotlivých oblastech. Ty byly hodnoceny prostřednictvím dílčích oblastí, a to jihozápad, západ, severovýchod a sever, zastupujících rigorózně vymezené euroregiony.

Naše otázky se soustředily na obecné i konkrétní záležitosti, zajímal nás také charakter přeshraniční spolupráce. Většina dotázaných se již s pojmem euroregion setkala, v průměru 2/3 respondentů – nejvíce v severní části (Nisa) 3/4. Název euroregionu, do něhož patří obec trvalého bydliště respondenta zná však jen 1/4, nejvyšší podíl – přes 1/2 v téže oblasti.

Poznatky respondentů o činnosti euroregionů jsou ale poměrně slabé, když nejvíce odpovědí je zařazeno v kategorii „neuveдено“, resp. „neví“. Zastoupení jednotlivých možností je patrné z tabulky č. 6.

Tabulka č. 6 – Činnost euroregionů (% zastoupení)

A. všeobecně	
Úsek	
obecně přeshraniční spolupráce	11,8
spolupráce v ekologii	6,6
rozvoj regionu (obce), ekonomika	6,4
kulturní a spolková spolupráce	2,8
neuvedeno	72,5
B. v místě bydliště	
Působení	
neví	22,0
zatím v ničem	5,9
kulturní spolupráce	4,4
spolupráce v ekonomice	1,3
spolupráce obcí	1,0
jiné	3,7
neuvedeno	61,7

ZÁVĚR

Vzhledem k tomu, že šetření bylo prováděno v závěru roku 1994, vycházejí zde prezentované výsledky pouze z třídění 1. stupně. Komplexní analýza provedeného šetření bude k dispozici v průběhu tohoto roku, kdy bude rovněž zpracována monografie, jako základní výstup z grantu „České pohraničí v procesech evropské integrace“. Pro formování přeshraničních vztahů neexistují, podle našich poznatků, žádné nepřekonatelné bariéry a rovněž vztah většiny obyvatel pohraničí k německému elementu je spíše pozitivní. Bude tedy záležet na všech složkách regionálních až místních, avšak také centrálních, jakož i subjektivním lidském faktoru, do jaké míry se podaří této šanci využít k „povznesení“ nejen území příhraničního, ale zároveň ku prospěchu celé České republiky. Přitom lze (snad?) navazovat na vazby občanské i institucionální, zpřetrhané úplně či částečně vývojem minulých nejméně padesáti let.

Tento článek vznikl za podpory Grantové agentury ČR - projekt č. 403/93/1085

K problematice regionální diferenciace a jejím politickým souvislostem

Jiří Tomeš

Pád železné opony koncem roku 1989 znamenal zásadní geopolitickou změnu v celé Evropě, nejvýznamněji se však tato změna dotkla postkomunistických zemí střední Evropy, tj. Československa, resp. České republiky a Slovenska, Maďarska a Polska. Příhraniční oblasti na západě, které představovaly desítky let v podstatě periférii světové socialistické soustavy, se staly najednou nejdůležitější kontaktní zónou mezi vyspělým Západem reprezentovaným integrující se Evropskou unií a transformujícími se ekonomikami a společnostmi dezintegrovanými se střední a východní Evropy.

Nesporný pozitivní vliv sousedství s Evropskou unií působí na jednotlivé země a zejména na jejich území diferencovaně. Asi nejnázorněji mohou vliv blízkosti Rakouska a zejména Německa dokumentovat regionální údaje o míře nezaměstnanosti, která jako syntetický indikátor odráží rozvojové možnosti, stejně jako deformace a handicap jednotlivých oblastí. Podstatně nižší míra nezaměstnanosti v příhraničních regionech je způsobena intenzivním přeshraničním pohybem v rámci cestovního ruchu i dojížděnkou za prací a rozsáhlejší investiční aktivitou zahraničních firem v tomto regionu.

Je zřejmé, že nejvíce těží z výhodné geografické polohy v srdci Evropy Česká republika, která má zároveň nejdelší hranici s nejsilnější hospodářskou mocností Evropy, Německem. Z této vynikající expozice za významného spolupůsobení turisticky i komerčně vysoce atraktivní Prahy může těžit podstatně rozsáhlejší část země než je jinde obvyklé. Vždy značná část území České republiky neleží od německých hranic více než 150-200 km. Rozdíl v míře nezaměstnanosti touto polohou ovlivňovaného území a severovýchodní periférii České republiky, tj. Severní Moravou je přibližně 1 : 3. V západočeské lázeňské oblasti intenzivní vyjížděnkou za prací do blízkých středisek sousedního Bavorska vyvolává dokonce nedostatek pracovních sil. Na druhé straně intenzivní přeshraniční pohyb pomáhá účinně snižovat nezaměstnanost v okrese Tachov, který byl ze všech hledisek dlouhodobě nejzaostalejším okresem České republiky. Charakteristickým rysem regionálního obrazu nezaměstnanosti v ČR je její globální zvyšování od západu k východu a při statisticky velmi nízké průměrné úrovni poměrně značné rozdíly při srovnání okresů.

V případě Slovenska z výborné polohy může efektivně těžit jen Bratislava (pouze 50 km od Vídně) a časem zprostředkovaně, tj. skrze ni, i její okolí. Bratislava jako hlavní město vykazuje dokonce 56krát nižší míru nezaměstnanosti než východní a jižní Slovensko, kde žije významná maďarská menšina v oblastech sousedících s deprivovanými regiony Maďarska. Fenomén geografické polohy se ale projevuje i ve srovnání západního a východního Slovenska jako celých regionů.

Ještě mnohem výrazněji působí vliv expozice vůči západu na regionalizaci nezaměstnanosti právě v Maďarsku. Míra nezaměstnanosti stoupá na jeho území prakticky kontinuálně od západu k východu (logickou výjimku představuje Budapešť), přičemž na východě je opět asi 3krát vyšší než v regionech při hranici s Rakouskem. Pochopitelně Rakousko nemůže být pro Maďarsko v tomto srovnání totéž, co Německo pro Českou republiku.

Z uvedené geografické polohy a sousedství nemůže zatím nijak významně profitovat Polsko, jehož západní regiony sousedí s novými spolkovými zeměmi Německa, které prodělávají složitý proces šokové transformace a vykazují srovnatelnou nebo jen o málo nižší míru nezaměstnanosti. Přes to i v Polsku můžeme pozorovat rozdělení země v tomto smyslu a globální vzrůst nezaměstnanosti od urbanizovanějšího a exponovanějšího jihozápadu k venkovskému perifernímu severovýchodu.

Již na základě dosavadního vývoje ve všech uvedených zemích lze usuzovat na neustálé prohlubování regionálních rozdílů zejména ve sféře hospodářské produkceschopnosti a podnikatelské vitality a tudíž i životní úrovně a sociální situace obyvatel. Přispívat k němu bude i diferencované působení polohy vůči západním sousedům. Další prohlubování regionálních disparit může způsobit poruchy transformačního procesu a zvyšovat náklady na jeho průchodnost a realizaci, a zejména náklady, které bude nutné věnovat na řešení vzniklých (nyní opomíjených) problémů v budoucnosti. Obraz problémových regionů, které „vděčí za svůj handicap zejména strukturálním deformacím v komunistické éře a nevýhodné geografické poloze, je ve všech srovnávaných zemích již dobře patrný.

V této souvislosti je zřejmé, že se role regionální politiky ve všech postkomunistických zemích bude zvyšovat. Proto je až zarážející, jak málo pozornosti vlády, politikové ve všech uvedených zemích této problematice věnují. V případě české vlády, přesněji řečeno představitelů její nejsilnější strany v čele s premiérem Klausem, lze hovořit dokonce o zásadních rozporech v politice spjaté s uvedenou problematikou a regionálním vývojem vůbec. ODS, a její předseda především, na jedné straně podporuje rozsáhlou liberalizaci, přenos zodpovědnosti na jednotlivce a další subjekty podnikání, na druhé straně projevují jasný odpor vůči decentralizaci veřejné správy a regionální samosprávě. Na jedné straně podporují adresnou, tedy nikoli plošnou sociální politiku, na druhé straně téměř odmítají nebo alespoň ignorují tutéž politiku ve vztahu k regionům. U vědomí zmíněné velmi nízké míry nezaměstnanosti a relativní sociální stability se nemusí situace České republiky v tomto ohledu mnohým zdát závažná, ale předpoklady významného prohloubení regionálních a tudíž i sociálních rozdílů jsou v jejím případě minimálně stejně silné jako v sousedních zemích. Co se týče strukturálních změn a vývoje produktivity práce, lze dokonce hovořit o zaostávání Česka za Maďarskem a Polskem. Důsledky živelného hospodářského a regionálního vývoje a tzv. politiky *ad hoc* nelze v současnosti přesně prognózovat, že nebudou pozitivní, lze však již nyní říci s jistotou.

Niekoľko poznámok k cezhraničným vzahom slovensko–rakúskym

L'ubomír Falt'an

Po roku 1989 v dôsledku pádu „Železnej opony“ a zrušenia vnútorných obmedzení vo vzahu k cestám na „Západ“ ako aj v dôsledku zavedenia bezvízového styku prakticky so všetkými krajinami Európy nastal rapidný vzrast „cezhraničného pohybu“. Spoločensko–politická a ekonomická transformácia s cieľovou orientáciou na politické, hospodárske a bezpečnostné štruktúry Západnej Európy, akceleruje po roku 1989 cezhraničné vzahy rôzneho druhu aj v priestore „Bratislava–Viedeň“. Vzahy v tomto priestore majú niekoľko dimenzií, ktoré vplyvajú na ich charakter, intenzitu i cieľové zameranie:

A. Dominantné postavenie centier –

– Je to priestor, v ktorom určujúcu funkciu zohrávajú (v hraniciach štátnych teritórií) mestá Bratislava a Viedeň. Tieto dve mestá ovplyvňujú sociálno–priestorové aktivity spoločenstva na území (v priestore) medzi týmito mestami. Je to dané nielen tým, že sa jedná o najväčšie mestá v tej–ktorej krajine, ale aj o najvýznamnejšie hospodárske, kultúrne a politické centrá oboch krajín, umocnené štatútom hlavných miest, a tým i funkciou správno–administratívnych centier. Práve toto postavenie ako hlavných miest (pričom Bratislava je v tejto pozícii „nováčikom“), navyše v „tesnej fyzickej blízkosti“, vytvára špecifické predpoklady pre formovanie vzahov tak medzi oboma mestami, ako aj v spoločných priestoroch ich dosahu.

B. Všeobecné charakteristické znaky územných spoločenstiev

– Predovšetkým sídelné spoločenstvá Bratislavy i Viedne sú charakterizované väčšou koncentráciou vyššieho vzdelania, vyšších odborných kvalifikácií, čo zodpovedá ich významu v rámci sídelenej štruktúry krajiny, ale i postaveniu a významu inštitúcií v nich sa nachádzajúcich v kontexte krajiny i v kontexte medzinárodnom. Výrazný je preto i dostredivý vplyv týchto dvoch miest na širšie teritoriálne spoločenstvo (hlavne dochádzka do zamestnania, ale aj za uspokojovaním iných potrieb).

– V uvedenom priestore zohráva významnú funkciu i pol'nohospodárska funkcia.

– Významným znakom uzemných spoločenstiev je, že vo vzájomných kontaktných územiach (po oboch stranách hraníc) sa nachádza etnicky (hlavne chorvátske etnikum) a čiastočne príbuzensky zmiešané obyvateľstvo

– V súžití oboch teritoriálnych spoločenstiev v priestore Bratislava–Viedeň dochádza k zmene orientácií. Do roku 1989 dominantná orientácia „do vnútra“ sa začína otvára „cezhraničným stykom“, výraznejšie sa prejavujúcim v niektorých sídelných spoločenstvách kontaktného územia.

C. Charakteristika cezhraničných kontaktov

– Uvedené cezhraničné styky možno rozdeli do 5 sfér:

Kontakty a spolupráca samosprávnych orgánov – Prebieha v prihraničných obciach, nemá však formalizovanú inštitucionalizovanú podobu (zmluvy a dohody o spolupráci). Má podobu neformálnych stretnutí predstaviteľ'ov samospráv obcí. Ani v prípade Bratislavy a Viedne neexistuje formalizovaná dohoda o spolupráci.

Kontakty spoločensko – kultúrne – Existujú na úrovni spoločenských a kultúrnych organizácií pôsobiacich hlavne v niektorých prihraničných sídlach (pričom býva umocňovaná i spoločnou etnickou príslušnosťou – Chorváti). Bratislava do nich vstupuje prostredníctvom niektorých kultúrnych inštitúcií a územne prostredníctvom niektorých jej mestských častí. „Tok“ uvedených kontaktov je obojsmerný.

Pracovné príležitosti – Po r. 1989 sa spustil živelný proces využívania pracovnej sily zo Slovenska v Rakúsku. V priestore Bratislava – Viedeň to boli a sú hlavne profesie v obchode, stravovacích zariadeniach a v zdravotníctve (stredné zdravotné kádre ale aj lekári). Objavuje sa i krátkodobé sezónne zamestnávanie v poľnohospodárstve, resp. v stavebníctve. Hlavne v kategórii sezónneho resp. krátkodobého zamestnávania vystupujú ich nelegálne formy. Uvedený „tok“ je jednostranný – zo Slovenska, t.j. aj z Bratislavy a jej okolia do Rakúska (včítane jej prihraničných území).

Podnikateľské aktivity – Prebiehajú hlavne v smere Rakúsko–Slovensko, čo platí aj v regionálnom rozmere. V prípade Bratislavy a jej zázemia tu pre rakúsku stranu motivačne pôsobí kvalifikácia i lacnejšia pracovná sila, ale aj nenasýtený trh. Na území Bratislavy preto pôsobí celý rad rakúskych obchodných firiem, resp. iných kapitálovo zmiešaných firiem.

Nákupná turistika – Rozšírila sa po roku 1989 a bola obojstranná a súčasne diferencovaná z hľadiska nákupnej orientácie. Podlieha zmenám, a to s rastom individuálnych možností zo strany slovenskej klientely v Rakúsku, ako aj so zmenami vo výhodnosti zo strany rakúskej klientely na Slovensku (novým prvkom tu je vstup Rakúska do EÚ). Zo strany Bratislavy a jej zázemia sa sústreďuje do niektorých prihraničných mestečiek v Rakúsku, ale hlavne do prímestských nákupných centier Viedne. Pre opačnú stranu je atraktívna Bratislava (hlavne jej reštauračné zariadenia).

Bežná poznávací turistika – Vzrástla intenzita obojstranných kontaktov, pričom novým fenoménom je krátkodobá niekoľkohodinová víkendová turistika do prírodného prostredia a sídiel v bezprostrednom zázemí Bratislavy. Na rakúskej strane je to hlavne pešia turistika a cykloturistika).

D. Infraštrukturálne bariéry a predpoklady

107 kilometrová dĺžka spoločných slovensko–rakúskych hraníc dáva teoretické predpoklady na intenzívnejšie cezhraničné kontakty. Pôsobí tu však celý rad bariér. Okrem prirodzených prírodných bariér (rieky Morava a Dunaj) sú to predovšetkým bariéry infraštruktúrne, vyplývajúce z povojnovej histórie rozdelenej Európy, kde sa územia bezprostredne dotýkajúce „Železnej opony“ periferizovali po oboch stranách (hoci kvalita tejto periférie bola rôzna). Boli to územia „na konci sveta“, na slovenskej strane s úplným alebo obmedzeným zákazom vstupu resp. pod kontrolou, s nízkou mierou investícií civilného charakteru. Dôsledkom toho je nedostatok hraničných prechodov plnohodnotného charakteru (aj s ohľadom na kontakty s ďalšími krajinami EÚ), nedostatočné cestné i železničné prepojenia. V r. 1994 však boli podpísané dvojstranné dohody o započatí riešenia tohoto problému.

E. Legislatívno–kompetenčné odlišnosti

Pokiaľ na úrovni obcí majú samosprávy svojich partnerov pre spoluprácu, (samospráva obcí existuje na slovenskej i rakúskej strane hraníc), niektoré problémy i vzahy môžu byť riešené iba vyššími správnymi subjektami. Na Slovensku sú to už len štátne orgány, ale v Rakúsku existuje ešte medzistupeň v podobe „územných samospráv“ spolkových krajín. Uvedená nerovnováha môže vytvárať problémy vo fungovaní a riešení cezhraničných vzahov.